

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024 | 1. SZÁM
LXVI. ÉVFOLYAM

Kertész Balázs

Királyi tartózkodási hely, vásár és városi oklevéladás
a középkori Székesfehérváron

B. Halász Éva

A szlavón várnemesek családi kapcsolatai
és családi hálózata a 15. század végén és a 16. század elején

Mikó Gábor

I. Mátyás király leveleskönyve
Johann Georg Schwandtner gyűjteményében

Papp Júlia

Az 1515. évi bécsi Habsburg–Jagelló kettős eljegyzés
16–19. századi képzőművészeti reprezentációja

Demeter Gábor – Tompa László

Az úrbéres lakosság életkörülményeinek differenciái
a 18. századi birtoktípusokon

Göncz László

A Muravidék hovatarozásának ügye az 1919-es békekonferencián

Farkas Kornél – Rosu Kriszta

Adalékok a művészeti javak hazahozatali tevékenységéhez 1946–1949 között

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, † OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Kertész Balázs** Királyi tartózkodási hely, vásár és városi oklevéladás. Három adalék Székesfehérvár középkori történetéhez 5
- B. Halász Éva** A szlavón várnemesek családi kapcsolatai és családi hálózata a 15. század végén és a 16. század elején 23
- Mikó Gábor** I. Mátyás király leveleskönyve Johann Georg Schwandtner gyűjteményében 35
- Papp Júlia** Az 1515. évi bécsi Habsburg–Jagelló kettős eljegyzés 16–19. századi képzőművészeti reprezentációja 45
- Demeter Gábor – Tompa László** Az úrbéres lakosság életkörülményeinek differenciái a 18. századi birtoktípusokon 85
- Göncz László** A Muravidék hovatarozásának ügye az 1919-es békekonferencián 121
- Farkas Kornél – Rosu Kriszta** Adalékok a II. világháború következtében külföldre került művészeti javak 1946–1949 közti hazahozatalához 155
- ### MEGEMLEKEZÉS
- Konrád Miklós** Haraszi György (1947–2023) 185

AZ ÚRBÉRES LAKOSSÁG ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK DIFFERENCIÁI A 18. SZÁZADI BIRTOKTÍPUSOKON

DEMETER GÁBOR – TOMPA LÁSZLÓ

DIFFERENCES IN THE LIVING CONDITIONS OF THE SERF POPULATION
ON 18TH CENTURY ESTATES

An eight years of database building allowed us to combine settlement level conscriptions of plots and duties of peasant population and the landlords of the more than 8000 settlement of 18th century Hungary. Using the census data of Joseph II, the description of Vályi from 1797, the urbarial summary from 1786, and the so called *Lexicon locorum* with data on priests, schoolmasters, and spoken language (1773) we executed a quantitative analysis of historical data on services, taxes, duties, plot size and general living conditions on different estate types (private large landholdings, state landholdings, estates of the different churches, estates of petty nobility, aristocrats and bene possessionati) comparing the living conditions of serfs and cottars from many aspects.

Keywords: living conditions, statistical analysis, estate types, serfs, Hungary, 18th century.

Bevezetés – célok és módszerek

A 18. századi Sopron vármegyei birtokviszonyok vizsgálati rávilágítottak, hogy a tényleges robot is mindig magasabb volt annak pénzbeli megváltási értékénél, így a szerződéses, robotot pénzzel megváltó jobbágyság hosszú távon jobb életkörülményekkel bírónak tekinthető Soós Imre szerint.¹ A soproni Széchényi-birtokokkal szemben az Esterházy-birtokok zömén élő jobbágyság szerződéses volt (1728-ban szabad menetelűként összeírva),² ahol a robotot készpénzzel váltották meg, és egy tanulmányunk rá is világított a két birtokosnak/birtoktípusnak már a 18. század eleji gazdálkodás során is megfigyelhető, jól térképezhető, egyéb tényezők tekintetében is jelentkező különbségeire.³

Demeter Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Délkelet-Európa története osztály; Tompa László, segédlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára. A tanulmány az MTA-BTK „Lendület” Tíz Generáció Kutatócsoport keretén belül, annak támogatásával készült.

- 1 Soós Imre: *Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében*. Sopron, 1941. 11–16.
- 2 Perjés Géza: Jelentés az 1728. évi összeírás gépi feldolgozásáról. *Agrártörténeti Szemle* 20 (1978) 11–80.
- 3 Demeter Gábor – Horváth Gergely Krisztián: Sopron vármegye az ország gazdaságában és társadalmában az 1728. évi országos adóösszeírás tükrében. Szempontok egy összehasonlító vizsgálathoz. *Soproni Szemle* 77 (2023) 155–179.

Egy másik, immár országos vizsgálatunk arra világított rá, hogy a pénzben megváltott kilencedet fizető települések (országos viszonylatban) fejlettebbnek bizonyultak egyéb ismérveik alapján a kilencedet robottal megváltó közösségeknél.⁴ Ez adta az ötletet, hogy az 1786-ra rendelkezésre álló indikátorok⁵ által felvett értékeket birtoktípusonként és főbb birtokosonként is (tehát kétféle kategorizációt használva) összehasonlítsuk. Hasonló vizsgálatot már végeztünk az adatbázis nem kvantifikálható tényezőit (vallás, nyelv, települési jogállás, piactól való távolság, oktatási intézmények léte) fókuszba állítva, az egyes csoportokra jellemző társadalmi-gazdasági-demográfiai eltérések mértékét és jellegét kutatóként.⁶

Az MTA-BTK „Lendület” Tíz Generáció Kutatócsoport keretében épített 18. századi adatbázisunk tartalmazza az adott település birtokosá(i)nak nevét is,⁷ a birtokos pedig birtokméreteinek összesítése alapján besorolható volt a Fónagy Zoltán kétkötetes összeállításában alkalmazott méretkategóriák valamelyikébe.⁸ A II. József korabeli népszámlálás és Vályi András adatait kombinálva (Erdélyre nincs adatunk) 7000 település esetében nyílt lehetőség a birtokviszonyok vázolására, valamint birtoktípusokra és birtokosokra jellem-

- 4 A probléma lényege, hogy alapesetben nem dönthető el egyértelműen, hogy a kilencedet terményben, pénzben, vagy éppen robotban megváltó közösség (vagy földesúri gazdálkodás) tekinthető-e fejlettebbnek. (1) Ha a földesúr a kilencedet terményben kéri, az lehet, hogy jó piacra jutási lehetőségei miatt van, tehát komparatív előnye van. (Ugyanakkor további megfontolások is lehetségesek: az uradalmak gyakran – jobb piac híján – a saját parasztjaiknak árusították ki az allódiuumuk terményeit –, ha tehát a kilencedet terményben kéri, az arra is utalhat, hogy a jobbágnak nincs lehetősége pénzzé tenni az árut, mert nincs helyi piac.) (2) Ha robotot kér, akkor nagy lehet az allódiuia és ugyancsak jók a termény értékesítési lehetőségei. (3) Ha pénzt kér, az arra utal, hogy a jobbágyközösségnek van piacolható feleslege és van piacra jutási lehetősége is, mely semmiképpen sem jellemzi a gazdasági értelemben vett periférikus településeket. Ha a paraszti és földesúri gazdálkodást vetjük össze, akkor lehetőségeit tekintve a földesúri gazdálkodás a fejlettebb. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy az archaikus jobbágyfalusi gazdálkodás (bárhogy adózzon is), évszázadokon keresztül működött nagyon nehéz körülmények között, míg a Gutsherrschaft-hoz minimum béke, magas szintű szervezethez és valamiféle modern értelemben értett kereskedelem kellett. Ilyen szemszögből az autark paraszti gazdálkodás működőképesebb (életképesebb) volt, mint a nagy, komplex, sok külső tényezőtől függő rendszerek. Az is világos, hogy a maghozamot tekintve 1786-ban nem volt egyértelmű különbség az allódiium javára (inkább regionális differenciák voltak). Demeter Gábor – Szilágyi Zsolt – Pinke Zsolt: Sártenger és búzatenger. Mérlegen az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszárazságok regionális következményei (1720–2020). *Századok* 156 (2022) 963–999.
- 5 Lásd a <http://gistahungarorum.abtk.hu> (legutóbbi megtekintés: 2023. december 10.) adatait és térképeit. Az indikátorok forrásait lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) A 39. A Magyar Kancelláriai Levéltár. *Acta Generalia (1770–1848)* (= A 39) 3688/1786.; *Lexicon locorum Regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum*. Szerk. Illés József. Bp., 1920.; *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Szerk. Dányi Dezső – Dávid Zoltán. Bp., 1960. (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya); *II. József népszámlálásának községi adatai*. Szerk. Dányi Dezső – Faragó Tamás – László Géza. Bp., 1996. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetek 15); *Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–87*. Fel. szerk. Dányi Dezső. Bp., 1975. (Történeti statisztikai tanulmányok 2.)
- 6 Demeter Gábor: Az agrártársadalom differenciáltsága 18. századi településsoros összeírások kvantitatív elemzése alapján (1720–1796). *Történelmi Szemle* 65 (2023) 485–520.
- 7 A népszámlálási adatok hiányait Vályi 10 évvel későbbi adataival töltöttük fel. Vályi András: *Magyarországnak leírása*. I–III. Buda, 1796–1799.
- 8 Fónagy Zoltán: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában*. I–II. Bp., 2013. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)

zó településszintű társadalmi-gazdasági és demográfiai indikátorok kiértékelésére.⁹ A gazdasági teljesítőképeség és az életminőségre (jobbágyterhekre) utaló indikátorok¹⁰ mellett demográfiai (migráció)¹¹ és kulturális tényezőket egyaránt (intézményi infrastruktúra)¹² bevontunk a vizsgálati halmazba.

A kategorizációban szerepeltek jelleg és méret szerinti ismérvek: elkülönítettük az egyházi, kamarai, városi és világi magánbirtokokat, az utóbbin belül megkülönböztetve a nagybirtokos arisztokráciát, a Festeticsek, Batthyányak és Esterházyak birtoknagyságát el nem érő, de ugyancsak címmel rendelkező arisztokratákat (húsz birtokolt település felett), a *bene possessionati* réteget és az egy-két faluval rendelkező kismemesi csoportokat is. Az egyházi birtokok esetében szintén létrehoztunk méretbeli kategóriákat (1. táblázat).

1. táblázat. A birtoktípusok tanulmányban használt rövidítése, kódolása

M4: 1000 hold alatti magánbirtoklás	KV: kamara és város közösen
M3: 1000 és 5000 hold között	NV: nagybirtokos (M3 felett) és város közösen
M2: 5000 és 10 000 hold között	SY: egyházi és városi birtokosok kisbirtoklás mellett
M1: 10 000 hold feletti nagybirtokos	E: egyházi
S1: tiszta, „kisbirtokos közbirtokosság” (1000 hold alattiak)	EE: nagy egyházi uradalom (püspökségek, érsekségek)
S2: M4-es kisbirtokos és bármilyen más nagybirtokos	EP: plébánia
S3: M4-es kisbirtokos és egyházi birtoklás	ES: szerzetesrend
S4: M4-es kisbirtokos és kamarai birtoklás	ET: káptalani birtoklás
S5: M3-as, M2-es vagy M1-es nagybirtokos és kamarai birtoklás	EI: papnevelde vagy egyházhoz kötődő iskola birtoklása
S6: M3 vagy afeletti nagybirtokosok közösen	EO: kombinált egyházi (a fenti E betűsökből)
S7: M3 vagy afeletti nagybirtokosok és egyház közösen	SZ: szabad közösség
S8: egyház és kamara közösen K: kamarai	EK: a szerzetesrendektől a szekularizációs rendelettel elvett birtokok, amelyek az úrbérrendezés idején még a rendek kezén voltak, Vályinál viszont kamarai birtokoknak jelezték őket
S9: M3-as „középbirtokosok” közösen	V: város

9 Az azonos vezetéknevű személyek birtokait összevonva kezeltük, ami pl. az Esterházy család hercegi és grófi ága, vagy a Batthyányak esetében generalizálást, és így a kép torzítását eredményezte. A nagy területen szóródó birtokok esetében az átlagot fenntartásokkal kell kezelni, mert a szórás lehet, hogy nagyobb és kifejezőbb.

10 Főként a „kancelláriai összesítés” alapján. MNL OL A 39 3688/1786.

11 A népszámlálási kötetekből. (Lásd. 5. j.)

12 A *Lexicon locorum...* alapján.

A fenti általános tipizálás mellett az indikátorértékeket mintegy 140 ismertebb család esetében külön is átlagoltuk, s az elemzett birtokosok birtoktestjeinek földrajzi eloszlását külön térképre vittük, hogy lássuk, az átlagértékek mögött területileg szórt vagy koncentrált birtokállomány húzódik. A koncentrált birtoktesttel (például Harruckern, Aspremont, Batthyány) és szórt birtokállománnyal rendelkező családok (Széchényi) mellett volt olyan birtokos, ahol a birtokállomány nem egy, hanem két helyen koncentrálódik (Krisztina főhercegnő).

A birtoktípusok úrbéréseinek helyzetében mérhető differenciák

Nézzük meg közel 7200 kategorizált település adatai alapján, hogy az egyes birtoktípusok milyen jellegzetességgel bírtak, milyen értékeket mutattak a társadalmi-gazdasági-demográfiai indikátorok (2. táblázat). Bár a birtokok területi kiterjedése pontosan nem ismert (az uradalmak nagyságát nem tartalmazza egyetlen általunk használt összeírás sem), az esetszámot (településszámot) tartalmazó kördiagram (1. ábra) és a mellékelt térképi ábrázolás (2–3. ábra) képet adhat kiterjedésükről. A kamarai birtokok a településállomány 10%-át sem tették ki, de területi kiterjedésük az Erdély és Temesi Bánság nélküli országterületen ennél jóval nagyobb volt. A 10 000 hold feletti birtokok a településállomány legalább (volt) vegyes birtoklás is, mint az S2 és S5 kategória) 20%-át kitették, de a térképen arányuk inkább 25% (látványra is szembeűnő). A kamarai birtokok zöme Budáról nézve ugyan periferikus elhelyezkedésű, de ez Bécsből nézve Mosonra már egyáltalán nem igaz: az óvári uradalom centrális elhelyezkedésű és modernizációs központ is volt.¹³ (A bellyei és dárdai uradalomra viszont ez egyáltalán nem áll, itt egyébként sok volt az 1000 legfejletlenebb falu közé besorolható település).¹⁴ A közbirtokosság koncentráldása az Alföld és a hegyvidék találkozásánál lévő vásárvonalhoz, a középhegységi hegységelőterekhez, és intramontán medencékhez kötődött keleten (a Belső-Kárpáti-hegykoszorú térségében, a majdani transzverzális vasút vonal és az etnikai kontaktóza határát kiadva). Ezt egészíti ki a Dunántúlon a zalai és vasi központ, és az északnyugat-felvidéki, szlovák etnikumú zóna (2–4. ábra). Az egyházi birtokok a Dunántúl északi és keleti felén (nyugaton alig), az Északi-középhegység déli oldalán és Dél-Bihar hegyeiben összpontosultak.

13 Horváth Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében*. Bp., 2013.

14 Demeter Gábor: Területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarország területén a reformkor előtt (1773–1796). In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv. 2022. Területi egyenlőtlenség – intézményi változás*. Szerk. Demeter Gábor et al. Bp., 2023. 143–189.

2. táblázat. Társadalmi-gazdasági mutatók átlagértékei különböző birtoktípusok esetében

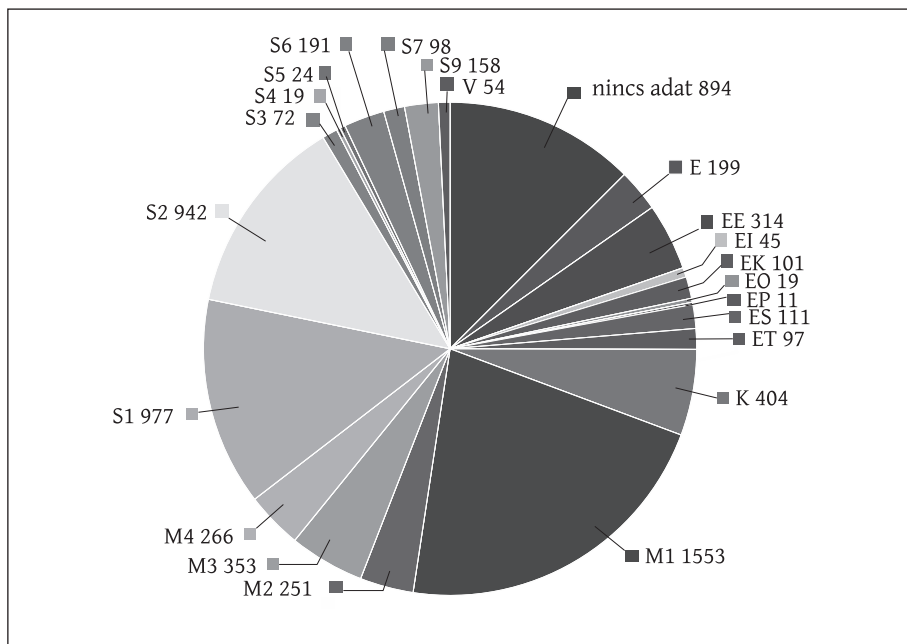
Birtoktípus és településszám	Mérészám: átlag és szórás	Egy házra jutó család	Távollévők aránya a lakosságból (1=100%)	Idegenek aránya a lakosságból (1=100%)	Polgárok aránya a lakosságból (1=100%)	Teljes jobbgy aránya a lakosságból (1=100%)	Házatlan zsellér aránya a lakosságból (1=100%)	Egy úrbéresre jutó szántó (magyar hold)	Egy úrbéresre jutó szőlő (kapás)
Nem adatolt 894	átlag	1,234	0,018	0,016	0,003	0,075	0,006	8,366	0,263
	szórás	0,264	0,016	0,016	0,010	0,048	0,009	5,894	1,197
E 199	átlag	1,311	0,014	0,014	0,003	0,082	0,006	13,423	0,312
	szórás	0,262	0,011	0,012	0,006	0,029	0,012	6,616	0,867
EE 314	átlag	1,200	0,010	0,012	0,002	0,062	0,006	7,256	0,980
	szórás	0,227	0,013	0,013	0,005	0,039	0,010	6,619	2,392
EI 45	átlag	1,290	0,015	0,014	0,002	0,076	0,008	12,314	1,110
	szórás	0,236	0,015	0,016	0,004	0,034	0,011	8,685	2,527
EK 101	átlag	1,294	0,026	0,017	0,003	0,079	0,007	12,311	0,504
	szórás	0,199	0,039	0,016	0,005	0,036	0,011	8,613	1,794
EO 19	átlag	1,235	0,017	0,012	0,002	0,074	0,005	8,789	0,552
	szórás	0,157	0,017	0,011	0,004	0,033	0,010	5,759	2,177
EP 11	átlag	1,158	0,055	0,026	0,003	0,099	0,003	10,818	0,000
	szórás	0,164	0,050	0,018	0,005	0,046	0,008	6,073	0,000
ES 111	átlag	1,248	0,016	0,013	0,007	0,079	0,010	7,893	0,684
	szórás	0,222	0,014	0,020	0,018	0,036	0,036	6,132	2,109
ET 97	átlag	1,261	0,017	0,017	0,002	0,082	0,007	11,333	1,123
	szórás	0,225	0,014	0,017	0,003	0,028	0,010	7,692	2,541
K 404	átlag	1,277	0,010	0,008	0,003	0,094	0,007	12,137	0,337
	szórás	0,299	0,011	0,011	0,011	0,055	0,011	10,578	1,191
M1 1553	átlag	1,255	0,015	0,015	0,003	0,087	0,008	9,732	0,512
	szórás	0,261	0,014	0,017	0,009	0,070	0,013	6,919	1,532
M2 251	átlag	1,295	0,016	0,016	0,003	0,087	0,007	10,416	0,545
	szórás	0,220	0,014	0,015	0,010	0,114	0,013	6,461	1,580

Birtoktípus és településszám	Méroroszm: átlag és szórás	Egy házra jutó család	Távollevők aránya a lakosságból (1=100%)	Idegenek aránya a lakosságból (1=100%)	Polgárok aránya a lakosságból (1=100%)	Telkes jobbágy aránya a lakosságból (1=100%)	Házatlan zsellér aránya a lakosságból (1=100%)	Egy úrbérésre jutó szántó (magyar hold)	Egy úrbérésre jutó szőlő (kapás)
M3 353	átlag	1,283	0,016	0,013	0,003	0,075	0,005	10,875	0,677
	szórás	0,194	0,016	0,015	0,009	0,034	0,009	6,701	1,837
M4 266	átlag	1,307	0,020	0,017	0,002	0,067	0,005	9,211	0,685
	szórás	0,307	0,020	0,018	0,006	0,045	0,011	6,929	1,880
S1 977	átlag	1,312	0,030	0,043	0,004	0,169	0,005	8,582	0,535
	szórás	0,269	0,161	0,845	0,046	3,607	0,024	6,441	1,710
S2 942	átlag	1,286	0,017	0,013	0,003	0,067	0,005	9,015	0,603
	szórás	0,228	0,015	0,015	0,010	0,048	0,008	6,490	1,632
S3 72	átlag	1,281	0,020	0,018	0,002	0,061	0,006	9,799	0,540
	szórás	0,249	0,015	0,016	0,004	0,048	0,011	8,122	1,735
S4 19	átlag	1,273	0,018	0,010	0,002	0,073	0,003	10,010	0,000
	szórás	0,209	0,017	0,009	0,005	0,031	0,004	7,000	0,000
S5 24	átlag	1,293	0,020	0,010	0,005	0,071	0,005	6,462	0,100
	szórás	0,149	0,015	0,012	0,009	0,039	0,007	4,800	0,489
S6 191	átlag	1,289	0,016	0,011	0,003	0,092	0,010	9,502	0,669
	szórás	0,311	0,015	0,012	0,009	0,056	0,014	5,497	1,683
S7 98	átlag	1,328	0,021	0,014	0,007	0,074	0,008	7,853	0,841
	szórás	0,245	0,018	0,013	0,016	0,058	0,011	5,139	1,933
S9 158	átlag	1,280	0,018	0,014	0,003	0,074	0,006	10,417	0,616
	szórás	0,207	0,015	0,018	0,011	0,034	0,011	7,523	1,739
V 54	átlag	1,475	0,015	0,015	0,004	0,096	0,010	8,636	0,237
	szórás	0,491	0,012	0,014	0,005	0,034	0,015	7,208	0,936
Teljes halmaz átlaga	átlag	1,275	0,018	0,018	0,003	0,091	0,006	9,511	0,535
	szórás	0,259	0,061	0,312	0,019	1,332	0,014	7,024	1,636

Birtoktípus és településszám	Földesúri ajándék értéke Ft-ba átszámolva egy űrbéresre	Egy űrbéresre jutó adó értéke	Infra-strukturális fejlettség (max=2) állami adó Rft	Piacról való távolság (legjobb= 0,5)	Robot (normalizált érték, max=1)	Jobbágynok arány-csökkenése 1785-1720	Földminőség (legjobb=1) %	Piaci elérhetőség nélküli komplex fejlettség	Komplex fejlettség piaci elérhetőséggel
Nem adatolt 894	1,366	6,199	0,485	0,082	0,373	-34,604	2,058	-0,235	-0,153
	1,088	3,595	0,458	0,123	0,182	48,577	0,997	0,634	0,650
E 199	2,823	6,711	0,518	0,058	0,520	-49,591	1,734	-0,530	-0,472
	1,307	4,123	0,475	0,107	0,211	36,332	0,825	0,679	0,703
EE 314	1,072	4,322	0,595	0,081	0,305	-77,636	2,224	-0,099	-0,018
	1,210	3,003	0,378	0,125	0,167	27,129	0,986	0,667	0,676
EI 45	1,831	7,406	0,500	0,093	0,457	-75,313	1,778	-0,132	-0,039
	1,030	3,885	0,533	0,132	0,188	26,404	0,876	0,723	0,699
EK 101	2,026	9,102	0,554	0,060	0,458	-68,504	2,238	-0,270	-0,210
	1,415	5,458	0,484	0,104	0,235	27,512	1,159	0,663	0,667
EO 19	1,427	7,230	0,447	0,121	0,348	-76,359	1,789	-0,232	-0,111
	0,811	4,341	0,468	0,127	0,173	15,272	0,713	0,612	0,655
EP 11	1,204	8,633	0,227	0,064	0,407	-49,106	2,091	-0,407	-0,344
	1,194	2,788	0,410	0,103	0,173	38,745	0,701	0,689	0,716
ES 111	1,379	6,511	0,500	0,052	0,359	-71,089	1,973	-0,210	-0,157
	1,142	3,006	0,432	0,109	0,198	26,002	0,868	0,624	0,650
ET 97	1,679	7,158	0,593	0,106	0,448	-73,332	1,825	-0,083	0,024
	1,271	4,642	0,435	0,133	0,206	23,176	0,890	0,659	0,682

Birtoktípus és településszám	Földesúri ajándék értéke Ft-ba átszámolva egy úrbéresre	Egy úrbéresre jutó adó értéke	Infra-strukturális fejlettség (max=2) állami adó Rft	Piactól való távolság (legjobb= 0,5)	Robot (normalizált érték, max=1)	Jobbágycok arány-csökkenése 1785–1720	Földminőség (legjobb=1) %	Piaci elérhetőség nélküli komplex fejlettség	Komplex fejlettség piaci elérhetőséggel
K 404	0,906	4,781	0,571	0,071	0,331	-67,259	2,280	-0,057	0,014
	1,047	3,063	0,465	0,112	0,263	29,475	1,072	0,681	0,712
M1 1553	1,822	6,724	0,474	0,077	0,403	-58,449	2,211	-0,364	-0,287
	1,319	3,849	0,470	0,118	0,210	35,649	1,109	0,662	0,688
M2 251	1,833	5,919	0,522	0,088	0,437	-65,343	1,880	-0,297	-0,209
	1,221	3,613	0,488	0,131	0,192	32,758	0,904	0,659	0,689
M3 353	1,925	6,111	0,503	0,065	0,435	-60,706	2,025	-0,324	-0,259
	1,271	3,424	0,486	0,105	0,214	42,026	1,067	0,679	0,703
M4 266	1,685	7,013	0,297	0,078	0,419	-61,286	1,966	-0,497	-0,419
	1,293	4,466	0,421	0,114	0,223	38,619	0,875	0,678	0,685
S1 977	1,501	6,572	0,446	0,072	0,389	-64,656	1,931	-0,326	-0,254
	1,255	3,372	0,465	0,112	0,200	37,058	0,843	0,624	0,641
S2 942	1,563	6,457	0,557	0,087	0,389	-64,521	1,930	-0,164	-0,077
	1,146	3,460	0,463	0,120	0,195	35,352	0,908	0,623	0,649
S3 72	1,490	7,086	0,639	0,082	0,404	-67,814	1,722	-0,071	0,011
	1,043	4,347	0,469	0,127	0,201	32,073	0,892	0,589	0,622
S4 19	1,088	5,810	0,368	0,068	0,274	-66,599	1,895	-0,245	-0,177
	1,187	3,061	0,467	0,089	0,200	32,706	0,994	0,590	0,557

Birtoktípus és településszám	Földesúri ajándék értéke Ft-ba átszámolva egy úrbéresre	Egy úrbéresre jutó adó értéke	Infra-strukturális fejlettség (max=2) állami adó Rft	Piactól való távolság (legjobb= 0,5)	Robot (normalizált érték, max=1)	Jobbágynok arány-csökkenése 1785-1720	Földminőség (legjobb=1) %	Piaci elérhetőség nélküli komplex fejlettség	Komplex fejlettség piaci elérhetőséggel
S5 24	1,030	8,228	0,708	0,104	0,335	-65,332	1,875	0,107	0,211
	0,916	3,655	0,464	0,127	0,144	33,716	0,850	0,658	0,723
S6 191	1,443	7,579	0,393	0,076	0,416	-49,622	1,874	-0,239	-0,163
	1,014	3,608	0,465	0,126	0,218	37,606	0,897	0,634	0,684
S7 98	1,428	6,304	0,673	0,115	0,356	-56,513	1,684	-0,008	0,108
	0,934	2,980	0,466	0,147	0,153	36,452	0,820	0,686	0,755
S9 158	1,639	6,698	0,487	0,087	0,419	-65,242	1,987	-0,250	-0,163
	1,230	2,985	0,475	0,124	0,208	34,836	0,896	0,631	0,659
V 54	1,185	7,527	0,611	0,115	0,374	-54,839	2,074	-0,070	0,045
	0,776	3,525	0,452	0,150	0,188	37,383	0,949	0,549	0,553
Teljes halmaz átlaga	1,588	6,417	0,498	0,079	0,393	-59,216	2,035	-0,264	-0,185
	1,253	3,681	0,467	0,119	0,208	38,564	0,988	0,660	0,683

1. ábra. A birtoktípusok gyakorisága a 7200 településen

Az egy házra jutó családok száma a városi birtokokon volt a legmagasabb,¹⁵ míg a két óriásbirtok-típus, az egyházi nagybirtok és a 10 000 hold feletti világi nagybirtok esetében alacsony értéket mérhettünk, ami arra utal, hogy itt viszonylag kevés volt a zsellér, szemben például a tipikus közbirtokosság által birtokolt településeken. A kamarai birtokokon átlagos volt a helyzet, nyilván elterjedésük szórtsága és az ottani települések jellege is befolyásolta ezt. (A déli, új telepítésű birtokokon valószínűleg eleve kevesebb volt a zsellér.)

A távollevők aránya viszont a kamarai és egyházi nagybirtokokon igen alacsony volt, ezzel szemben a valódi közbirtokosság földjein ennek háromszorosát mérhetjük. A városi birtokokon és a 10 000 hold feletti birtokokon szintén átlag alatti volt a távollevők aránya, de nem volt olyan kedvező, mint a kamarai és püspöki domíniumokon. A fentiekkel szemben egyes kisebb egyházi birtokokon (EP, plébániáké) akár 5,5% is lehetett a hiányzók aránya.¹⁶ Az 1000 hold alatti nagybirtokokon átlag feletti volt az egy házra jutó családok száma, csaknem annyi, mint a valódi közbirtokossággként jelzett településeken, a távollevők aránya pedig valamivel átlag feletti volt.

15 Bár az értékek közti különbség kicsinek tűnik, az 1,3 azt jelenti, hogy minden harmadik házban két család lakott. Az 1,2 azt jelöli, hogy minden ötödik házban kettő család élt, az 1,25 pedig azt, hogy minden negyedikben lakott két család.

16 Csak a felnőtt férfiakra vonatkozva adták meg a létszámot, amelyből az 1785-ös teljes lakossághoz mért arányt számoltuk, mely így pontatlan. Nem tudni ugyanis, hogy a távollevők vitték-e a családjukat. Éppen ezért a mai migrációs adatokkal való összehasonlításuk téves eredményt adhat, a térképi mintázat azonban összevethető a maival.

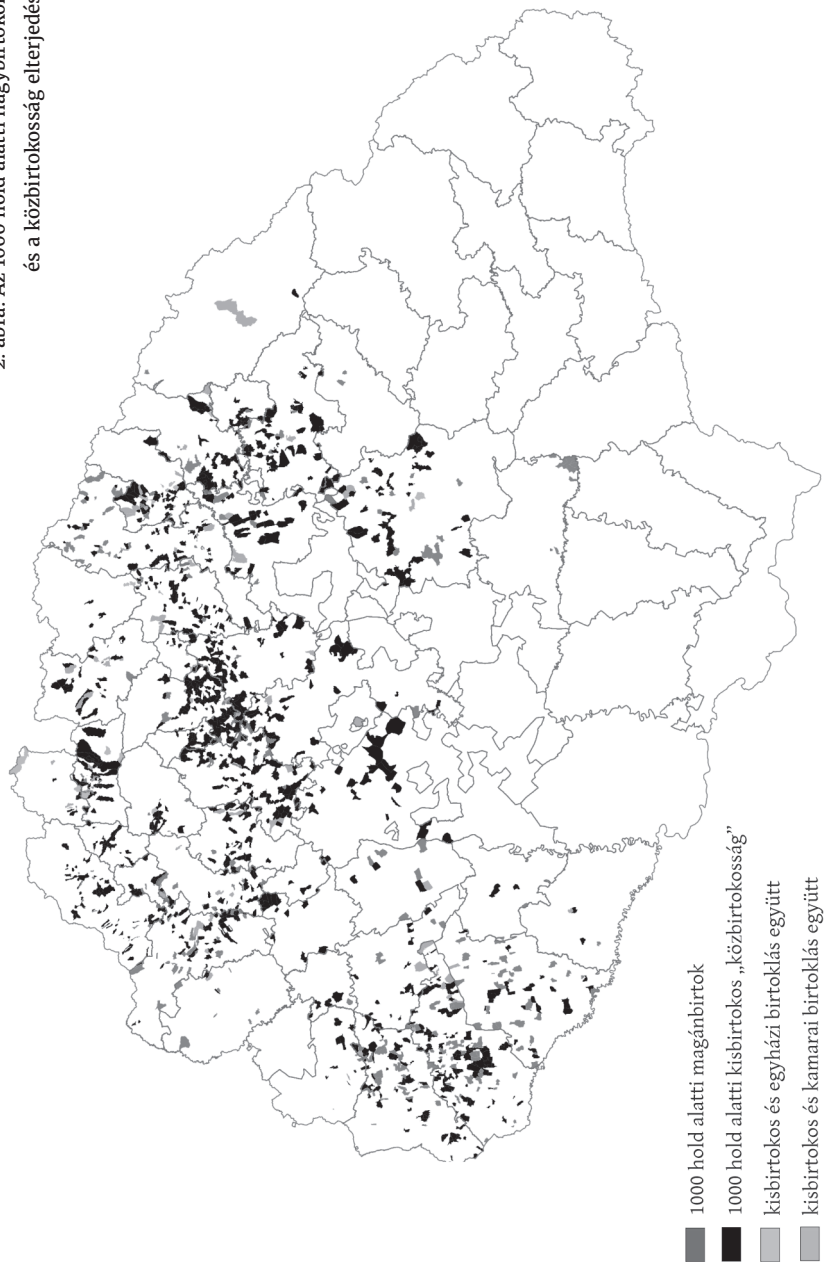
A jövevények aránya (aki legalább 10 éve egy helyben tartózkodott, az már nem mi-nősült jövevénynek) a kamarai birtokokon 1786-ban már elenyésző volt, tehát új telepe-sek nem érkeztek (legalábbis nem ide). Ezzel szemben a közbirtokosság településein ez az országos átlag közel háromszorosa volt. Hasonlóan átlag feletti volt a plébániai birtokokon lévő nem *autochton* lakosság aránya. Ezek voltak tehát a fő célterületek (feltételezhetően nem a külső, hanem a belső migráció számára is). Az egyházi nagybirtokokon viszont nem volt jellemző a bevándorlás, miként több, vegyes birtoklású csoport esetében sem volt ez gyakori.

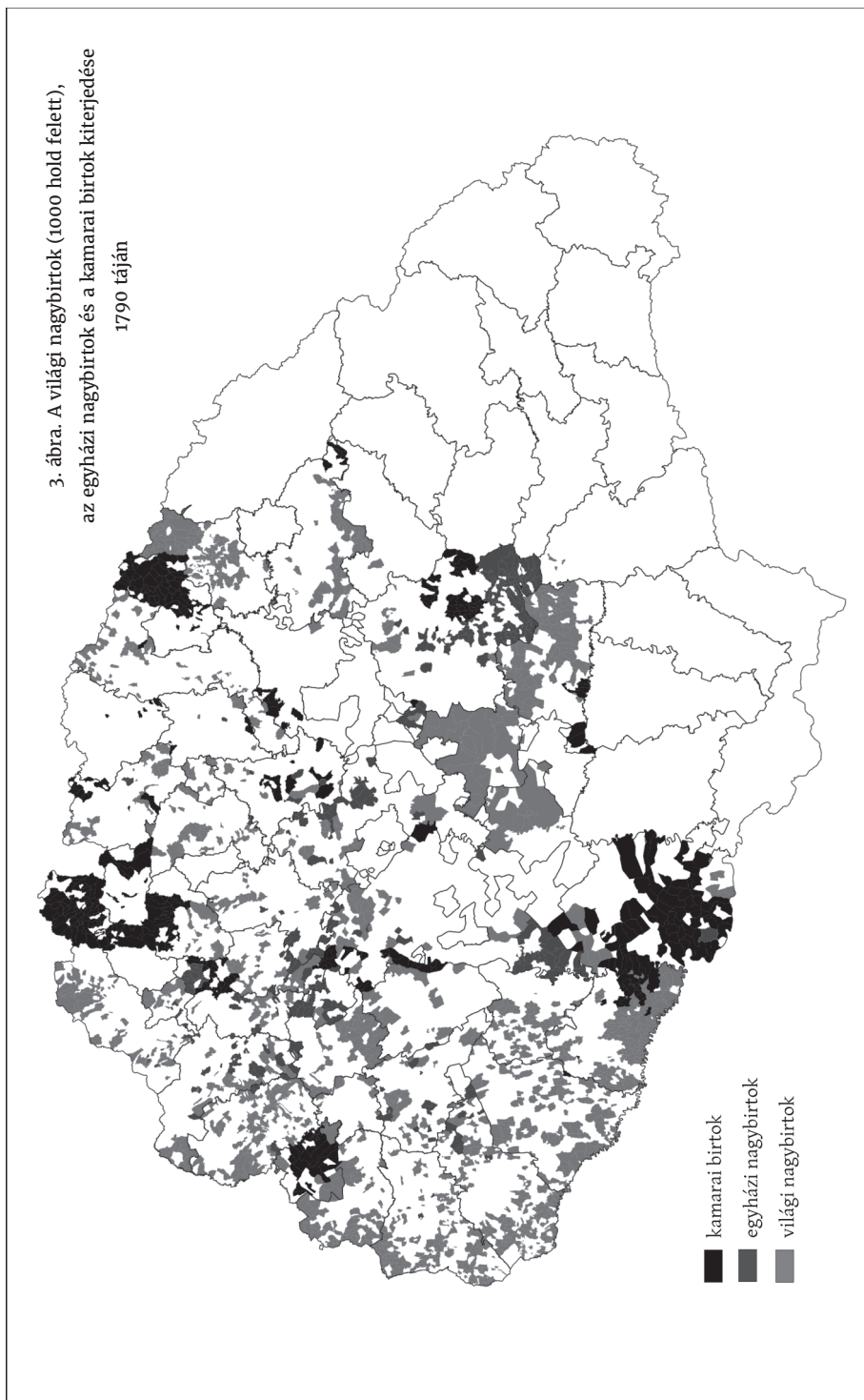
Ugyanakkor a polgári jogállású személyek (felnőtt férfiak) arányát tekintve a vegyes birtoktípusok igen szélsőséges értéket mutattak: az országos átlag duplája, illetve fele is előfordult altípusonként. A városok birtokain élő lakosságra nem volt jellemző a polgári státus, miként jóval átlag alatti volt ez a kamarai birtokokon és a püspökségek nagybirtokain is. A 10 000 hold feletti nagybirtokokon ez az érték elérte az országos átlagot, a köz-birtokokon meg is haladta azt, ellenben az 1000 hold alatti (de nem közbirtokossági) birtokokon átlag alatt maradt.

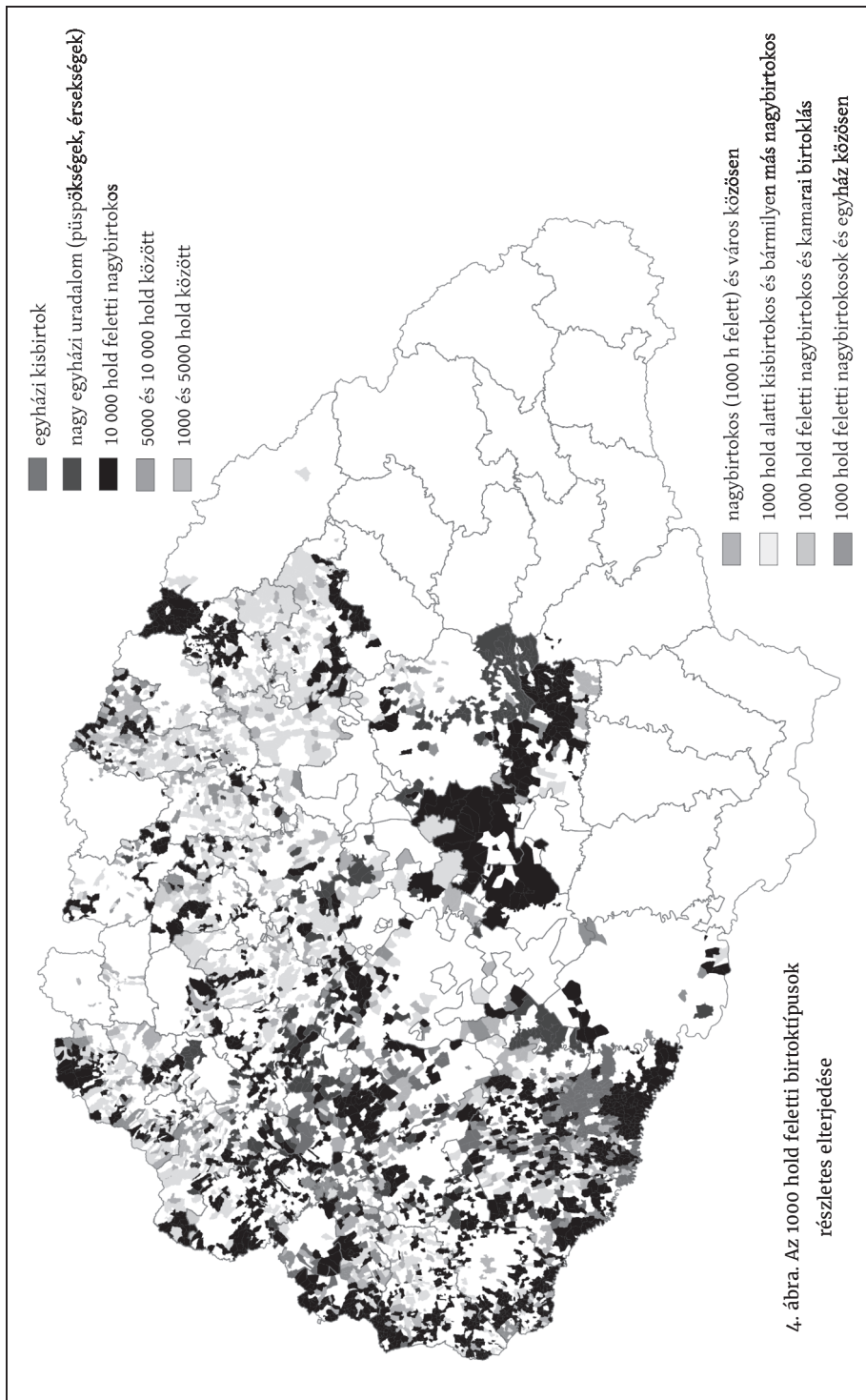
A közbirtokossági településeken kiemelkedő volt a jobbágyság aránya, közel három-szorosa a sor végén kullogó egyházi nagybirtokokénak (ennek egyik oka, hogy a bihari görögkatolikus püspökség területén láthatóan sok volt a – vélhetően román nyelvű és állattartásból élő – zsellér, akiket elsősorban pásztorkodó életmódjuk miatt tekinthetünk zsellérnek, nem feltétlenül szegénységük miatt). A 10 000 hold feletti nagybirtok hozta az átlagot, ellenben az 1000 hold alatti nagybirtokon átlag alatti volt a jobbágyok aránya. Vélhetően ennek következményeként a zsellérek aránya volt magas, akik viszont nem feltétlenül házatlan zsellérek voltak, mert ezek aránya itt az országos átlagot súrolta. A házatlan zsellérek aránya a városi birtokokon volt magas, ami magyarázza azt is, hogy miért volt a városi birtokokon magas az egy házra jutó családok száma. Kamarai birtokok és egyes egyházi birtokok esetében is magas volt a házatlan zsellérek aránya, de éppen a püspöki nagybirtokok esetében ez átlagos, itt tehát a jobbágyok alacsony aránya a házas zsellérek magasabb arányának köszönhető. Erre utal az is, hogy az egy úrbéresre jutó szántó nagysága itt kifejezetten alacsony volt, noha a jobbágyok aránya is az volt. Ez csak úgy lehetséges, ha sok a nyolcad- és negyedtelkes úrbéres (vagy sok a mezővárosi, nem polgárjogú lakos). A kis szántóméretet kompenzálta az egy úrbéresre jutó – az országos átlagot kétszeresen meghaladó – szőlőterület. Ez egyszerre magyarázza a kis szántónagy-ságot és a zsellérek magas arányát (részben szőlőművelők lehettek, főként a Duna mentén és a Dunántúlon, Esztergom, Fejér és Komárom térségében). Feltételezhető, hogy a jelen-ségnek egyéb földrajzi okai is vannak, például gyakoribb a rét a birtoktesteken (ismét Biharra, a görög- és római katolikus püspökségre hivatkozhatunk, de akár az ormánsági egyházi birtokok is eszünkbe juthatnak sajtáságos földhasználatukkal),¹⁷ célszerű tehát megvizsgálni a birtoktípusok földrajzi elhelyezkedését is (2–4. ábra).

17 Demeter Gábor – Koloh Gábor: Birtokstruktúra és jövedelmezőség az Ormánságban és környékén. A siklósi és szentlőrinci járás gazdálkodása (1893–1935). Agrártörténeti Szemle 61 (2020) 25–76.

2. ábra. Az 1000 hold alatti nagybirtokok kiterjedése és a közbirtokosság elterjedése

4. ábra. Az 1000 hold feletti birtoktípusok részletes elterjedése

Hasonlóan kicsi, 9,5 hold alatti értéket mutat a közbirtokosságon élő úrbéresek átlagos földmérete, a zsellérek magas arányának köszönhetően. (Elsősorban a demográfiai nyomás szemléltetése érdekében használtuk ezt a megközelítést, természetesen a teljes jobbágyra jutó földnagyság magasabb értéket eredményez.¹⁸) Mivel itt a bevándorlók aránya is kiemelkedő volt, feltételezhető, hogy az ide érkezők zselléreként folytatták életüket, vagy ha telekhez jutottak, az is rontotta a települési átlagot (az összeírt irtásföldet tartalmazza a földnagyság, az árendált birtokokat nem, így nem tudni, hogy a közbirtokosság mennyire élt ezzel. Az semmiképpen sem meglepő, hogy több zsellérük volt az itteni kisbirtokosoknak, mint telküik).

A magánbirtokokon (a nagybirtokok között, méretüktől függetlenül) végig 9-10 holdas szántónagyságot mérhetünk egy úrbéresre, a kamarai birtokokon és egyes egyházi birtokokon akár 12 holdat is (annak ellenére, hogy itt a házatlan zsellérek aránya is magasabb volt a teljes minta átlagánál). A nem besorolt mintegy 900 település eddig nagyjából a teljes halmaz nagyságát hozta, kivéve a jobbágyok arányát, mely alacsonyabb volt, s amely az átlag alatti egy úrbéresre jutó földnagyságban is kifejezést nyer. Itt és a városi birtokokon is (ahol szintén kicsi volt a szántónagyság egy úrbéresre vetített értéke) nagyon kicsi volt a szőlőterület nagysága egy úrbéresre vetítve, tehát ez sem kompenzált.

A fent említetteken túlmenően átlag alatti volt a szőlőterületek nagysága a kamarai birtokokon, átlagos az 10 000 hold feletti nagybirtokokon és a közbirtokokon, míg átlag feletti az 1000 hold alatti nagybirtokokon. Az egy úrbéresre jutó nagyobb szőlőterület nyilvánvalóan korrelál az adott birtoktípus területi elhelyezkedésével.

A földesúrnak járó természetbeni ajándékok (tyúk, fa, fonal, tojás, vaj stb.) értéke a kamarai birtokokon kirívóan alacsony volt a teljes halmaz átlagához képest, míg az egyházi (nem nagybirtokként jelzett) birtokokon és az 1000–5000, 5000–10 000 és 10 000 hold feletti magánbirtok kategóriájában ez átlag feletti volt. Ellenben az 1000 hold alatti magánbirtokokon átlag körüli volt, csakúgy mint a közbirtokosság területén. Átlag alatti volt az ajándékok értéke a városi birtokokon és az egyházi nagybirtokokon is. Sőt ez utóbbiakon az állami adó értéke sem volt magas, ami nem meglepő, mert az adó a szántóföldi jövedelmekkel (is) korrelál, és itt kicsi volt az egy úrbéresre eső szántónagyság, a szőlőből származó bevételek ellenben nagyok lehetnek, de mégsem emelkedett az állami adó. Ennek az lehet az oka, hogy a szőlőt művelők bérmunkások voltak, így a jövedelem nagy része nem az ő oldalukon keletkezett. Mivel az állattartásból származó bevételeknek is tükröződnie kellene az állami adó nagyságában – legalábbis Dávid Zoltán Debrecen környékéről írt tanulmánya¹⁹ erről tanúskodik –, ennek elmaradása vagy az állatállomány eltitkolását jelenti, vagy azt, hogy a közföldéken legeltetett állatok nagy része az egyházé volt, nem pedig magántulajdon. Egyes, speciális egyházi birtokokon kifejezetten magas volt az adó, miként a városi birtokokon is. A kamarai birtokok a nagy szántóterület ellenére az átlagosnál 33%-kal kisebb állami adót fizettek összességében (sok volt ugyanis az erdőbirtok itt). Az is elképzelhető,

18 Jól látható, hogy a mi adataink nem egyeznek a szakirodalomból várható 13-16 hold körüli átlagos telekmérettel (ami kb. féltelkes átlag).

19 Dávid Zoltán: A paraszti gazdálkodás mérlege (Bihar megyei adatok 1789-ből). In: *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára*. Szerk. Visi Lakatos Mária. Bp., 1996. 27–61.

hogyan tartott még az egykori jövevények adókedvezménye, miközben a betelepülők aránya alacsony volt. Lehetséges, hogy a betelepülők átlag körüli aránya az északi kamarai birtokok kisebb desztinációs értéke miatt volt, esetleg itt olyan rossz volt a hozam, hogy a nagy teleknagyság sem kompenzálta a rossz földet. Ennek is lehet alapja, mert a Bácska termékeny kamarai birtok mivoltának ellenére az átlagos földminőség a kamarai birtokokon volt a legrosszabb. (Nyilván azért is, mert fél Árva kamarai birtok volt, viszonylag rossz osztályba sorolt földekkel.) Érdekes, hogy az egyházi nagybirtok követi, hasonlóan rossz átlagos földminőséggel, az adó itt hasonlóan alacsony. A magasabb adót fizető, de nagybirtoknak nem minősülő egyházi birtokok viszont kitűnő földminőséggel rendelkeztek. A 10 000 hold feletti nagybirtokok földminősége is átlag alatti volt (a Harruckernek jó földjeit ellensúlyozta a Schönborn-uradalom erdős-sziklás talaja). Az 5–10 ezer hold közötti nagybirtokok kedvező földminőségével összevetve ez különösen feltűnő. Az 5000 hold alatti birtokokosok és közbirtokosság által dominált településeken viszont már csak átlagos volt a földminőség.²⁰

Az előbb említett, jó minőségű földdel és az ezt tükröző magasabb adóval (és országosan kiemelkedő értékű ajándékkal) jellemezhető egyházi birtokokon²¹ a robotolás is átlag feletti volt. Mivel a robot a helyi társadalom belső struktúráját képezi le,²² feltételezhető, hogy itt arányaiban több a telkes jobbágy, mint az egyházi nagybirtokon (ez igaz is). De hasonló jobbágyarányt másutt is mérhetünk, ott pedig kisebb a robot. Ez ugyanis nemcsak a zsellérek arányától, hanem a telkes jobbágyok belső differenciáltságától is függött (ha sok volt a féltelkes, akkor a robot is kisebb volt, mint ha csak egésztelkesekből állt volna a település).²³ Magas volt még a robot a 10 000 hold alatti magánbirtokokon (pedig 10 000 hold felett magasabb volt a házatlan zsellérek aránya, mint az 5–10 ezer holdas birtokok esetében, vélhetően a telkes jobbágyok teleknagysága nagyobb és kiegyensúlyozottabb mivolta kompenzálta ezt) és a speciális egyházi birtokokon, míg a közbirtokosságnál alacsony értéket mérhetünk a teljes halmaz átlagához képest (és itt több volt a zsellér, tehát a telkes parasztság birtokmérete ezek szerint kisebb lehetett).

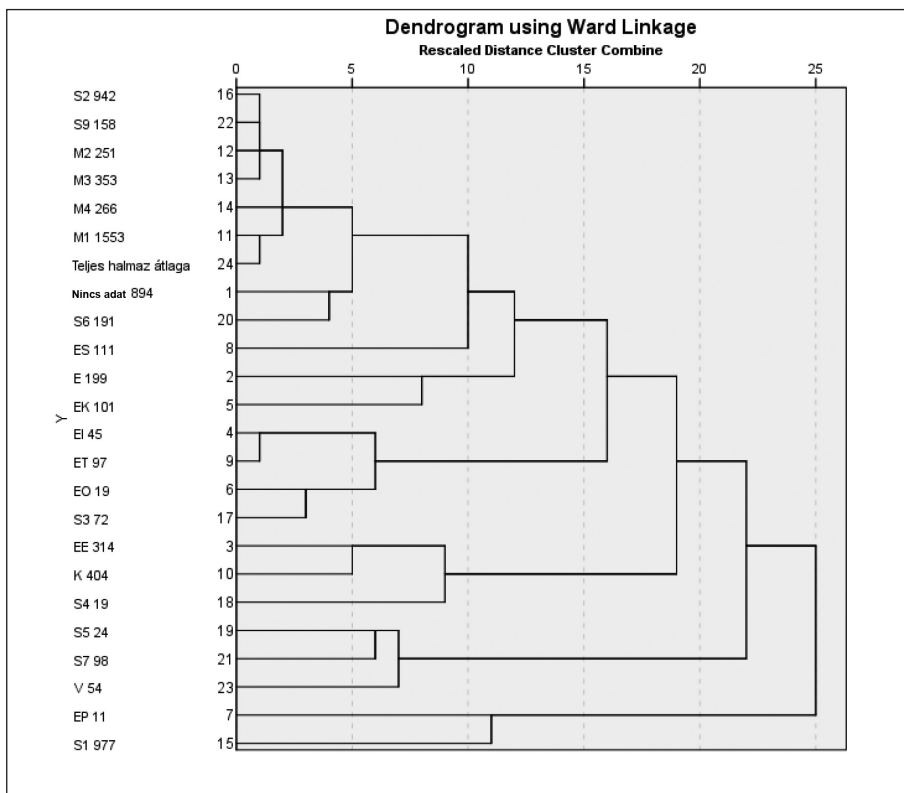
Az infrastrukturális fejlettség (pap, iskolamester gyakorisága) kiemelkedő volt a városi birtokokon és az egyházi (itt elsősorban a görögkatolikus papok nagy gyakorisága miatt), valamint a világi nagybirtokon. A plébániák birtokain és a közbirtokosság településein viszont nagyon alacsony értéket mértünk. A kamarai birtokokon megint átlag feletti az iskola és a saját pap előfordulásának gyakorisága. A városi tulajdonú települések közel voltak a piacokhoz, míg az egyházi birtokok (nem az egyházi nagybirtokok) messze. A többi típus esetében nem volt lényeges különbség a piactól mért távolságot tekintve

20 Hangsúlyozandó, hogy a minősítés a telki állományra vonatkozik. A *Tabula Dominalist* a nagy uradalmakon végeredményben mindig a tisztségviselők jelölik ki, akik nyilván a legjobb földeket különítik el az uraság számára, ami következképpen rontja az úrbéres földek minőségét.

21 Vélhetően sok plébános természetbeni járadékát is ide számították be. (Csak kevés esetben jelzik külön, hogy plébánia a birtokos; ez egy összefoglaló kategória.)

22 Az egy úrbéresre jutó átlagos robot pusztán a házas, házatlan zsellér és telkes jobbágy egymáshoz viszonyított arányától függ a településen. Ezért inkább társadalmi, mint gazdasági indikátornak tekinthető.

23 A robotot az 1786-os kancelláriai összesítés az elvi kötelező maximumban adta meg. A kilenced robottal való megváltása okozhatja az elvi maximum meghaladását (egyházi birtokon az egyház szedte be a tized mellett a kilencedet).

5. ábra. A paraszti népesség hasonlósági viszonyai a különböző birtoktípusokat tekintve a rendelkezésre álló 18. század végi társadalmi-gazdasági mutatók értékei alapján (a kódok feloldását lásd az 1. táblázat alján, Ward-módszerével készült dendrogram, a csoporttávolság foka a felső vízszintes tengely skáláján látható)

– még akkor sem, ha országosan periferikus elhelyezkedés dominálta a típust (például kamarai birtokok) – a határon túli elérhető piacok (lengyel, Bécs, Radkersburg) miatt.

Végül vizsgáljuk meg, hogyan változott a jobbágyok aránya az 1720–1786 közötti időszakban.²⁴ Kifejezetten nagy volt a csökkenés az egyházi nagybirtokon, mind az országos átlaghoz, mind pedig az egyházi kisbirtokhoz viszonyítva (átlag alatti csökkenés). Kicsi volt a csökkenés a városi birtokokon (annak ellenére, hogy itt 1786-ban magas volt a zsel-lérek aránya), ellenben átlag feletti volt a 10 000 holdnál kisebb nagybirtokokon, a köz-birtokosság településein és még ennél is nagyobb volt a telkes jobbágyok arányszámának csökkenése a kamarai birtokokon.

²⁴ Mivel 1720-ban csak az összeírtakhoz, 1785-ben a teljes lakossághoz, 1786-ban pedig az összes úrbéreshez lehet a jobbágyok számát viszonyítani, így a táblázatban szereplő különbségértékek nem a valós százalékos csökkenést tükrözik, de egymáshoz mérhető nagyságrendjüket tekintve.

Összességében átlag feletti rurális életkörülményeket²⁵ mutattak az ismeretlen birtokviszonyokkal jellemezhető települések, miként egyébként az egyházi nagybirtokokon élő lakosok helyzete is kedvező volt. Az egyházi kisbirtokokon élők nagyobb adójuk ellenére (de távol a piactól) összességében kedvezőtlenebb helyzetben voltak, de ismerve a kor hierarchikus társadalmát, ez nem is meglepő. A kamarai és a városi birtokok lakossága (a sok zsellér ellenére is) állt a fejlettség élén (ami arra utal, hogy zsellér kifejezés nem feltétlenül a szegénységgel egyenlő). A világi nagybirtokok népességének életkörülményei átlag alattiak voltak, de míg a 10 000 hold felettiek súrolták az átlagot, a birtokméret csökkenésével az ott élő lakosság életkörülményei is romlottak. Ez különösen az 1000 hold alatti kategóriában érezhető, ahol rosszabbak voltak a mutatók, mint a közbirtokosság esetében, ahol a megélhetési körülmények összességében a 10 000 holdas kategória lakosainak helyzetéhez voltak hasonlóak.

Ezek után joggal merül fel a kérdés, hogy milyen viszonyban voltak ezek a birtoktípusok (helyesebben a rajtuk élő lakosság életkörülményei) egymással. Vajon az azonos jogállású (például egyházi) vagy azonos méretű birtokok (például óriásbirtokok) hasonlítottak-e jobban egymásra a rajtuk élő agrárnépesség életfeltételeit tekintve? A közbirtokosság hasonlít-e az 1000 hold alatti nagybirtokra (úrbéreseinek) jellegzetességeit tekintve? Vagy inkább a kamarai birtokokra hasonlít? Az egyházi nagybirtok és egyházi birtok, vagy az egyházi nagybirtok és a 10 000 hold feletti magánbirtok hasonlít jobban egymásra az úrbéreseik életkörülményeit tekintve? Vagy a 10 000 hold feletti nagybirtok jobban hasonlít az 1000 alatti, de magánbirtok jellegű birtoktestekre? A birtoktípusok egymáshoz való viszonyát az indikátorok hasonlósága alapján klaszteranalízis segítségével vizsgáltuk, és a csoportok egymástól mért távolságát (különbözöttségét) dendrogramon ábráztuk (5. ábra).

Nem meglepő módon a nagybirtokon élők helyzete (tekintve, hogy e birtoktípus bír a legnagyobb területi kiterjedéssel) hasonlít legjobban a teljes települési átlaghoz, őt követik a kisebb világi nagybirtokok, a sort a vegyes nagybirtokok (S2) zárják e csoportban. Jellegét tekintve teljesen eltér minden csoporttól a közbirtokosság és a kamarai birtokok halmaza, amely az egyházi nagybirtokra hasonlít a lakosság életkörülményeit tekintve. Ugyanígy eltér tulajdonságaiban az egyházi kisbirtok lakossága is az egyházi nagybirtokétól.

Az egyes családok úrbéreseinek helyzetében mérhető differenciák

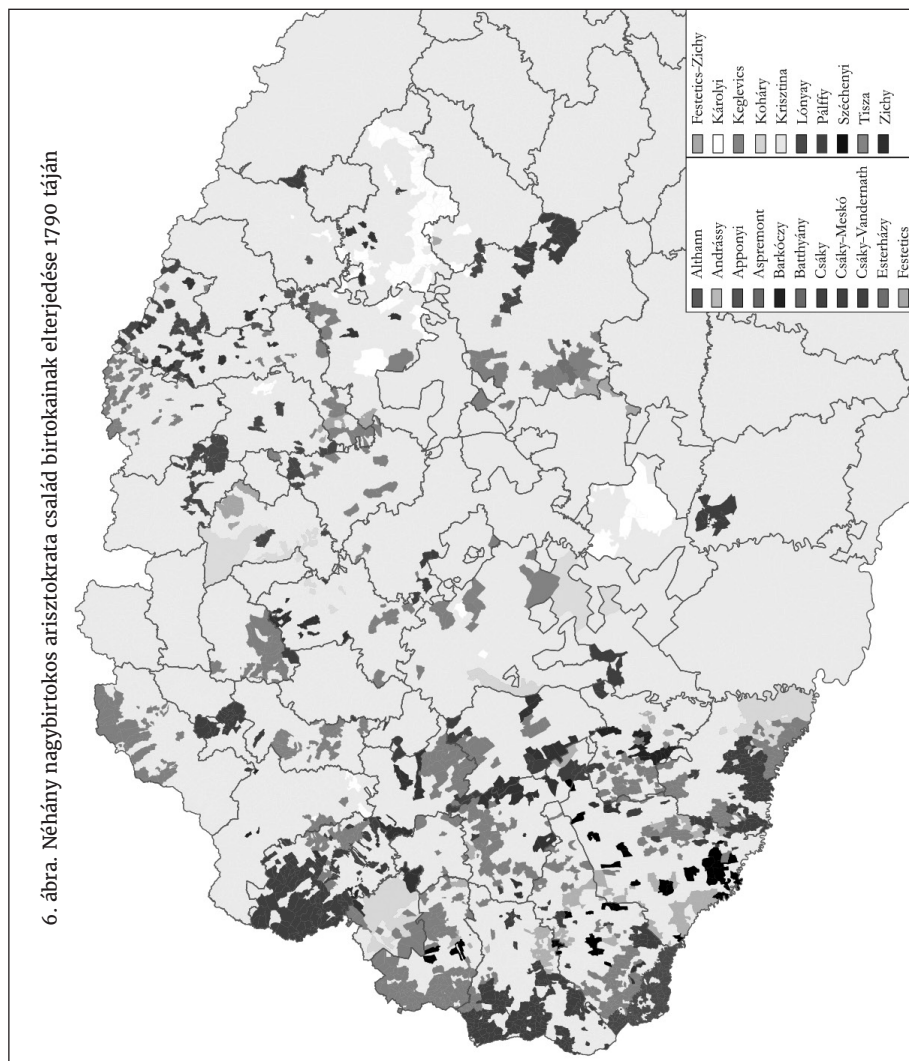
A birtoktípus és méret szerinti kiértékelés után néhány arisztokrata nagybirtokos család úrbéreseinek „átlagos” helyzetét is bemutatjuk (6. ábra). A Széchényi-, Szapáry- (mint régi nemességgel bíró) és Harruckern-, illetve Schönborn-birtokokat (mint új indigenátussal bíró családok birtokai, az utóbbiak birtokai ráadásul földrajzilag koncentráltan helyezkedtek el) kiemelve a halmazból, a következő megállapítások tehetők. A Schönbornok földjeinek minősége (147 település) jócskán átlag (2) alatti volt (4), míg a Harruckerneké 1,6-os értékével a legjobbak közé tartozott. A Széchényiek esetében ez átlagos volt

²⁵ Számítására a fenti indikátorok alapján lásd Demeter: Területi egyenlőtlenségek.

(41 falu), a Szapáryak 30 faluja ennél némileg jobb volt. Szintén egyértelmű a Harruckern-birtokok kedvező kulturális infrastruktúráis helyzete, míg ez a Szapáryak és Schönbornok esetében átlag alatti volt. Bár az utóbbiak esetében az iskolamesterrel bíró települések aránya így is magasabb volt az átlagnál és így a Széchenyi-birtokokénál is, a szentgotthárdi apát birtokairól nem is beszélve (22 falu), ahol mind az egyházi, mind a világi művelődés mélyen az itt említett világi uradalmaké alatt volt. Viszont a Harruckernek és Szapáryak birtokain rengeteg volt a házatlan zsellér, a Schönbornok esetében ez pedig átlag alatti volt (a rossz földek ellenére). Igaz, ez azzal járt, hogy itt az egy parasztra jutó birtokméret is átlag alatti volt és rossz minőségű (1728-ban Szepes megyében a rossz földeket kompenzálандó még nagy volt a teleknagyság és a tényleges jobbágyi birtokméret is), míg a Szapáryak és Széchenyiek jobb földjein nagyobb volt ez az érték. A szentgotthárdi apátság birtokain ugyancsak kicsi volt az egy úrbéresre jutó birtokméret. A Széchenyiek esetében az egy parasztra jutó szőlőterület kiugró volt, a Harruckernek magas értékét is megelőzve, de a Szapáryak esetében is átlag feletti értékkel találkozunk. A robot átlagos nagysága (melyet a paraszti lakosság társadalomstruktúrája határozott meg döntően) a Harruckerneknél és Schönbornoknál alacsony volt, a Szapáry- és főleg a Széchenyi-birtokokon viszont jócskán átlag feletti. Az utóbbi két esetben viszont az egy telekre számított adó átlagos, illetve átlag alatti volt, míg a Harruckernek és Schönbornok esetében ez jóval az átlag felett maradt (az egy parasztra jutó érték a Szapáryak esetében magas volt). A Harruckernek esetében ez a földek jó termőképességével magyarázható, míg a Schönbornoknál az egyéb, az összeírásban nem számszerűsített tevékenységek (legeltetés, erdőélés) eredménye. A Szapáry-birtokokon alig voltak idegenek, a Széchenyi-birtokokon viszont átlag feletti volt gyakoriságuk, a kiköltözők aránya viszont átlag alatti volt a Szapáryaknál és a szentgotthárdi apátságnál is. A gyerekek aránya a Szapáry-birtokokon igen magas volt. Noha a házatlan zsellérek aránya alacsony volt az apátsági birtokokon, az egy családra jutó zsellérszám magas értéke nagyszámú egyéb, házas-földes zsellérré enged következtetni. A nemesek aránya meglehetősen magas volt a Schönborn- és apátsági birtokokat leszámítva, itt viszont a polgárok aránya volt országos átlag feletti. A természetbeni ajándékok értéke a Széchenyiekénél volt csak átlag feletti, viszont egyedül itt nem volt előrehaladott a zselléresedés. Összességében a Harruckern-birtokok voltak a legfejlettebbek – országos viszonylatban is –, de átlag feletti volt a Szapáry-birtokok fejlettsége is. A Széchenyi-birtokok fejlettsége átlagos vagy annál kicsit jobb volt, az apátsági és Schönborn-birtokok rurális²⁶ fejlettsége viszont az átlagot csak alulról közelítette. Az utóbbi esetben ennek a rossz minőségű és kevés telkes jobbágyra jutó föld volt az oka.

Az Almásy grófok birtokaira (23 település) jellemző volt az iskolamesterék átlagon felüli gyakorisága, de a házatlan zselléreké is (e kettőről már korábban kimutattuk, hogy korreláltak), és igen magas volt az egy földművesre jutó szőlőterület nagysága. Átlag feletti volt viszont az egy úrbéresre számolt robot mértéke és az adóé is, miközben a birtokokon a migráció alig jelentkezett. Igen magas volt a nemesek aránya, és bár összességé-

26 Hangsúlyozandó a rurális, hiszen a hegyekben a nem agrárszektor szerepe nagyobb is lehetett, de ez nem mérhető az összeírásaink alapján.

ben az Almásyak falvai fejlettség tekintetében a kompozit mutató alapján, előrehaladott volt a zselléresedés bizonyítanul kvantifikálható folyamata (a teljes jobbágyok relatív gyakoriságának csökkenése) a birtokaikon.

Az Althann grófok (zömmel zalai, területileg koncentrált) birtokai (70 település) infrastruktúrális hiányokról tanúskodtak, alacsony volt a zsellérek aránya, (így) a robot átlag feletti, és sok volt az idegen, de az elvándorlók aránya is magas volt. A házatlan zsellérek alacsony aránya miatt a házas zsellérek részesedése tekinthető meghatározónak. A családlétszám jócskán az 5,6-os országos átlag, 6 fő felett volt. Az „ajándékok” egy úrbéresre jutó értéke átlag feletti volt. Noha 1720–1786 között nem csökkent (tovább) a teljes jobbágyok aránya, összességében fejletlen rurális közösségről van szó.

A Batthyányak az arisztokrácia csúcsát jelentették több mint 280 településen fekvő birtokaikkal. A földminőség az országos átlag alatt volt, az intézményi infrastruktúra pedig az aprófalvas térségben igen siralmas képet mutatott. A teljes jobbágyok aránya viszont átlag feletti, a szőlőterület az országos átlag közel duplája, ami kompenzálta az átlagos földmértet és magyarázza az átlag feletti állami adót is (mivel azt a föld mellett egyéb jövedelmek is befolyásolták, így a nagy szőlőterület is hozzájárult a magasabb adóhoz). A robot viszont átlagos volt, ami a nagy jobbágyarány mellett arra utal, hogy a jobbágytelkek nem voltak nagyok, átlagon felüli méretűek.

Az Andrásyak esetében (21 falu) az iskolamesterek aránya szintén átlag feletti, a házatlan zselléreké ellenben átlag alatti volt, de (így) az egy úrbéresre és egy telekre jutó adó is igen magas volt. Az erőteljes zselléresedés ellenére a fejlettség átlag feletti volt.

Az Apponyiak esetében (19 település) rossz volt a földminőség, és sok volt a házatlan zsellér, amit az iskolamesterek országos átlag feletti gyakorisága alig tudott kompenzálni a kompozit fejlettségi mutató értékeiben. Az adó egy úrbéresre vetítve alacsony volt, egy telekre szintén, szőlőterület nem volt a parasztok kezén, viszont átlag feletti volt a bevándorlók aránya, a polgároké szintű. A természetben fizetett ajándékok értéke átlag feletti, a zselléresedés üteme nem volt jelentős (de, mint láttuk, ekkor már sok zsellér volt, tehát vélhetőleg a század elején is), összességében átlag alatti helyzetet eredményezve.

A veszprémi püspök birtokain élők életszínvonala a kiemelkedő földminőség ellenére „csak” átlagos volt, pedig az infrastruktúra is jó volt és a zselléresedés sem sújtotta a térséget. Igaz, a házas zsellérek aránya 1785 körül (is) kb. 30% volt, ami kiugró értéknek tekinthető. A Vay-birtokokon (11 település) viszont még a kiugró zselléresedés ellenére is átlag feletti volt még a kompozit (tehát nem csak a gazdasági teljesítményt mutató) életminőség.

Az eddigi családokkal szemben a Beleznay, Beniczky, Berzeviczy, Beöthy családok (4-8 település) a *bene possessionati* kategóriát legfeljebb alulról súrolták, s rang szerint sem minősültek arisztokratának. Esetükben a kompozit rurális fejlettség ugyancsak az országos átlag felett volt, a náluk nem sokkal vagyonosabb Berényi grófnál (18 település) viszont átlag alatti. Itt a földminőség is némileg az átlag alatt volt, a parókiák és iskolamesterek aránya pedig mélyen átlag alatti (a Batthyányaknál ez például nem vezetett a fejlettség eséséhez, mert a szőlő ezt végső soron kompenzálta), a házatlan zsellérek aránya kicsi volt, de a házas zselléreké már nem elhanyagolható. A földbirtok egy teljesre

és egy úrbéresre számítva is átlag feletti, igaz, a telki állományú szőlő csak átlagos kiterjedésű. A robot átlag feletti, az adó egy földművesre számítva nem magas, egy telekre vetítve viszont átlag feletti (így egy telekre sok paraszt jutott). Kiugró volt a gyerekarány és a zsellérek száma egy családra vetítve (ezek házas zsellérek). Ennek ellenére a családméret átlagos, a polgárság alig van jelen, a földesúri szolgáltatások, ajándékok mértéke átlag feletti, a telkes jobbágyság arányának csökkenése átlagos.

A közbirtokosság kezén lévő földek (kb. 1100 település) sok tekintetben átlagosak, átlag körüliek voltak. Magas volt viszont itt a nemesek aránya (ez nem meglepő), alacsony az iskolamestereké és előrehaladott volt a zselléresedés, ami összességében az átlagostól valamivel gyengébb fejlettséget eredményezett.

Az Aspremontok birtokainál (89 település, részben egykori Rákóczi-birtokok, Makovica környékén, Sárosban koncentrálódva) a telkes jobbágyság aránya országos átlag feletti volt, zsellér alig akadt, viszont ez az országos átlagot (13 kat. h. szántó) alulról súroló átlagos telki szántónagyságot jelentett. A robot átlag alatti (azaz, mivel zsellérek alig voltak, sok lehetett a negyed- és féltelkes paraszt), az adó viszont átlag feletti volt. A gyermekek aránya szintén kisebb volt az országos átlagnál, a családlétszám viszont nagyobb. (Lehetséges, hogy sok gyerek került itt a „paraszt és polgár örököse” kategóriába, esetleg elég idősek voltak ahhoz, hogy megosszák a telket a szülővel, ez is magyarázhatja az átlag alatti robotot és a sok kistelket.) A nemesek aránya alacsony, a polgároké viszont átlag feletti. A zselléresedés folyamata nem jellemző. A birtokokon élő termelőrtegek életminősége az országos átlag feletti.

A Barkóczyak 41 települése esetében a földminőség az országos átlag feletti volt, a parókiák aránya szintén (egri püspököt adó család esetén ez nem is meglepő), az iskolamestereké is meghaladta az országos átlagot, de már kevésbé kiemelkedően. A telkes jobbágyság aránya magas, miként az Aspremontoknál, szőlőterület viszont alig volt a jobbágyság művelésében,²⁷ kevesebb jutott egy főre, mint az Aspremontoknál (pedig az ő birtokaik is eléggé északon voltak). A robot kissé nagyobb, mint az országos átlag, míg az egy úrbéresre vagy egy telkesre jutó szántóföldi állomány az országos átlag körül mozgott. Az egy főre jutó állami adó hasonló az országos átlaghoz, az egy telekre jutó állami adó viszont átlag alatti volt, azaz egy telekre viszonylag kevés termelő jutott. A migráció jelentősége elenyésző volt, a gyerekek aránya átlagos, a családlétszám átlag feletti. A nemesek aránya magas, a polgároké alacsony, a természetbeni ajándékok értéke nagy (szemben az Aspremontokkal), s bár a zselléresedés folyamata előrehaladott volt, a fejlettség így is az országos átlag feletti, az Aspremontokéhoz hasonló volt.

Az Erdődyek (68 település) esetében a jó minőségű szántók mellett a vallási infrastruktúra hiányosságai érdemelnek említést. Magas volt a házas zsellérek aránya, közel 30%, kiemelkedő volt a szőlőterületek nagysága (véltetően a zsellérek ebből éltek), miközben a robot átlag alatti (a sok zsellér miatt), az adó viszont átlagos (a búzánál fajlagosan jobb jövedelmet adó szőlő felhúzta). Az átlagos gyerekarány mellett a családméret kifejezetten kicsi volt, miként a nemesek aránya és a természetbeni ajándékok értéke is

27 Az *extraneusok* birtokolta szőlők nagyságát az 1786-os összesítés nem jelzi külön adatbázisunkban.

alacsony volt. A zselléresedés viszont igen dinamikus volt 1720–1785 között, ennek következtében az összfejlettség nem volt kiemelkedő, bár az átlagot azért meghaladta.

Az Esterházy-birtokok (több mint 420 település) erőssége nem a telki földjeik (feltételezett) minőségében rejlett, és nem is az intézményi infrastruktúrában. A házatlan zsellérek aránya egyenesen átlag feletti volt, és a telki szőlőterületek nagysága is kifejezetten kicsi (tehát nem ezek műveléséből éltek). Az egy jobbágyra jutó birtokméret viszont átlag feletti volt, de ezt értelemszerűen követte a robot mértéke. Jóval országos átlag alatt volt azonban az állami adó, miközben átlagos fokú zselléresedés jellemezte területet. Összességében a fejlettség így az országos átlag körül volt.

Noha a földek minősége hasonló volt, az esztergomi érsek falvai mégis fejlettek (33 település), a káptalanéi (32 település) viszont elmaradottak voltak. Ez már az intézményi infrastruktúrában is tükröződik: a káptalan falvaiban pap alig volt, iskolamester is több volt az érseki birtokokon. Kiemelkedő volt viszont mindkét esetben a telki szőlőterületek nagysága. Az egy jobbágyra jutó föld az átlagnál egy kicsit magasabb, a robot pedig alacsonyabb, az adó szintűgy. Nemesek elvértve fordultak elő a területen, a természetbeni ajándékok értéke viszont az érsekség földjein messze átlag alattiak, a káptalannál átlag felettiak voltak. A zselléresedés mindkét esetben átlag feletti értéket mutatott. Ennek ellenére a fejlettségbeli differencia is igen nagy volt.

A Fáy család földjei hasonlóan jó minőségűek voltak (16 faluban), mint a Festeticsek családé (65 település). A Fáy-birtokokon az egyházi és oktatási infrastruktúra is jó volt, a Festeticsek esetében ez átlag alatti volt, főleg egyházi tekintetben (sok volt a filia). A házatlan zsellérek aránya mindkét esetben magas volt, de a Festeticsek esetében országos átlag feletti volt a telki szőlőterületek nagysága, amiből a zsellérek megélhettek, a Fáy család esetében ez átlag alatti. A Festeticseknél viszont igen magas volt a robot, míg a paraszti birtokméretek hasonlóan országos átlag felettiak valamivel mindkét, eltérő társadalmi pozícióban lévő nemesi családnál. A Festeticsek esetében viszont az állami adó alacsony volt egy telekre vetítve, igaz, egy földművesre vetítve már nem annyira. A Fáy család birtokai esetében a bevándorlás kicsi volt, a zsellérek aránya és a családlétszám viszont magas (a Festeticseknél nem). A természetbeni szolgáltatások mindkét esetben magasak voltak, a zselléresedés viszont a Fáy-birtokokon volt átlag feletti, a Festeticseknél nem. Ennek ellenére a Fáy-birtokok némileg fejlettebbnek tekinthetők.

A nagyváradai görögkatolikus püspökségnek (64 település) a földjei rossz minőségűek voltak, a Niczkyké (23 falu) jobb, akárcsak a nyitrai káptalané. A nagyváradai római katolikus káptalan földjei átlagosak voltak. Itt, valamint a görögkatolikus püspökségnek sok faluban volt parókiája, papja, míg például a Nádasdy-birtokokon csak minden nyolcadik faluban. Iskolamesterrel egyik birtokos sem állt jó, a Niczkyké is csak az országos átlagot (50%) közelítette. A Nádasdy- és Niczky-birtokokon magas volt a teljes jobbágyok aránya, míg a görögkatolikus püspökség esetében ez kirívóan alacsony volt, de a telkesekre jutó földnagyság is átlag alatti volt a rosszabb földön. Nem csoda, hogy a főleg zsellér jogállású lakosság a pásztorkodásból élt. A házatlan zsellérek aránya a nyitrai káptalan területén is magas volt, a világi birtokosok és a váradai káptalan esetében átlag alatti értékekkel találkozhatunk. Az egy teljes jobbágyra jutó birtoknagyság e halmazban csak a Niczkyek

esetében haladta meg az átlagot, a két váradi egyház esetében a robot alacsony volt, a világiak esetében átlag feletti, akárcsak az adó értéke. A váradi görögkatolikus és római katolikus birtokok esetében az állami adó is átlag alatti volt egy úrbéresre vetítve, viszont egy telekre vetítve már kiugró. Mivel a telkekről megállapítottuk, hogy rossz minőségűek, a birtokméret pedig kicsi, világos, hogy az adóban valójában nem a szántó- és nem a szőlő-jövedelmek domináltak. Az idegenek aránya a nyitrai káptalan esetében volt a legmagasabb (itt az állami adó is alacsony volt), de a távollevők is átlag feletti volt, míg a többi, összevetésben szereplő birtokos esetében ez átlag alatti értéket vett fel. A gyerekarány magas volt a Nádasdy-birtokokon és a váradi káptalannál, míg a Niczky-birtokokon és a nyitrai káptalan területén ez alacsony volt. A zsellérek aránya a görögkatolikus püspökség és a római katolikus káptalan birtokain volt magas egy családra vetítve, ami a korábban említettek alapján arra utal, hogy nem a házatlan, hanem a házas zsellérek lehetnek ennek okai. A Nádasdy-birtokokon kiemelkedő, 6,5 feletti volt az átlagos családlétszám. A nemesek aránya viszont a Niczky-birtokokon volt magas. A természetbeni ajándékok értéke is kicsi volt a váradi káptalan és görögkatolikus püspökség esetében, a Niczky-birtokokon és a nyitrai káptalan birtokain viszont magas.

Látható, hogy a római katolikus birtokok, de még a káptalani birtokok sem viselkedtek egyformán. Az itt vizsgált két római katolikus egyházi birtokon viszont igen magas volt a zselléresedés, mely egyedül a Niczky-birtokokon nem mutatott magas értéket (miközben itt átlag feletti, 15 hold volt a szántók nagysága egy teljes jobbágyra vetítve). A Nádasdy és Niczky család birtokai voltak összességében a legfejlettebbek, átlag feletti értékkel, a két váradi székhelyű egyházi intézmény közül a görögkatolikus átlag alatti fejlettségű birtokokkal rendelkezett, a római katolikus átlag felettiel, viszont a nyitrai r. k. birtokok fejlettsége a görögkatolikus csoportét érte csak el.

Krisztina főhercegnő (55 település) és a felvidéki középbirtokos Kubinyi család (19) birtokai egyaránt átlag feletti földminőséggel bírtak, de az utóbbiak esetében a kulturális infrastruktúra elmaradott volt, a Habsburg főhercegnőnél pedig átlag feletti. Igaz, itt a házatlan zsellérek aránya kétszerese volt az országos átlagnak, a Kubinyiaknál pedig a fele. Telki szőlőbirtokot sem találunk összeírva, míg a Kubinyiak esetében átlag feletti mérettel találkozunk egy úrbéresre vetítve. Ugyanakkor az egy teljesre jutó föld nagysága a dárdai és óvári uradalomban az országos átlag kétszerese volt (a Kubinyiak esetében átlagos), amit viszont a robot nagysága is tükrözött. Ezzel szemben az állami adó a Kubinyiak esetében átlag alatti volt. Az utóbbiak településein viszont a távollevők aránya volt igen magas, míg Krisztina főhercegnő birtokai esetében ez átlag alatti volt. A magas zsellér/család érték a Kubinyiaknál arra utal, hogy a zsellér kategória részesedése jelentős volt, a család átlagos létszáma szintén itt volt magasabb, a hatot közelítette, és a nemesek aránya is országos átlag feletti volt, míg Krisztina főhercegnő földjei esetében a polgárok aránya volt magas, országos átlagot meghaladó, a természetbeni ajándékok egy főre vetített értékével együtt. A zselléresedés nem volt számottevő. Összességében Krisztina birtokainak fejlettsége átlag feletti volt, de a kamarai birtokokét nem érte el, a Kubinyi-birtokok fejlettsége átlag alatt maradt.

3. táblázat. A reformkor és a dualizmus fontosabb családjai birtokainak jellemzői a 18. század végén

Birtok	Parókia (1=100%)	Iskola- mester (1=100%)	Telkes jobbágyok aránya, %, 1786	Házatlan zsellérek aránya, %, 1786	Szólóterület egy telkes jobbágyra (kapás), 1786	Egy telkes jobbágyra jutó hold	Korrigált robot értéke egy főre (nap), 1786	Állami adó/ űrbéres
Deák	0,167	0,500	58,542	1,681	2,716	15,649	22,457	0,000
Eötvös	0,833	0,833	62,720	4,260	0,231	12,231	38,960	4,803
Görgey	0,833	0,833	83,084	4,303	0,715	10,553	28,794	6,254
Justh	0,333	0,667	73,294	0,333	0,000	12,744	36,073	7,666
Kállay (13)	1,000	0,769	56,270	7,965	0,205	14,222	29,637	0,845
Irinyi	0,667	0,667	84,808	0,000	0,000	12,713	34,050	4,015
Kölcsey	1,000	0,500	49,883	5,159	0,731	8,334	23,148	2,992
Lónyay	1,000	0,333	63,708	4,168	0,556	18,713	30,416	2,726
Pulszky	0,000	0,000	71,022	5,376	0,000	17,971	38,259	6,407
Csoportátlag	0,490	0,480	72,425	5,125	0,538	13,888	38,768	4,301

Birtok	Idegének aránya (1=100%)	Távollevők aránya (1=100%)	Zsellér /család, 1785	Család- létszám, 1784	Nemesek aránya a családok számához mérve, 1785 (1=100%)	Természetbeni ajándékok kumulált értéke egy összeírtra	Jobbgyok arányának változása, %, 1785-1720 (1=100%)	Kumulált fejlettségi index
Deák	0,018	0,014	0,431	5,048	0,253	6,317	-0,109	-0,064
Eötvös	0,019	0,020	0,558	5,059	0,515	11,009	-0,628	0,486
Görgey	0,024	0,027	0,573	5,507	0,236	7,286	-0,393	0,817

Birtok	Idegenek aránya (1=100%)	Távollévők aránya (1=100%)	Zsellér /család, 1785	Család-létszám, 1784	Nemesek aránya a családok számához mérve, 1785 (1=100%)	Természetbeni ajándékok kumulált értéke egy öszeirtra	Jobbágók arányának változása, %, 1785-1720 (1=100%)	Kumulált fejlettségi index
Justh	0,039	0,115	0,780	5,197	0,033	8,078	-0,443	-0,110
Kállay (13)	0,017	0,019	0,662	5,102	0,244	11,580	-0,469	0,295
Irinyi	0,014	0,014	0,598	4,474	0,354	14,952	-0,604	0,557
Kölcsey	0,017	0,016	0,379	5,134	0,307	7,224	-0,372	0,479
Lónyay	0,016	0,020	0,783	5,792	0,121	12,748	-0,466	0,220
Pulszky	0,021	0,039	0,670	5,884	0,085	11,753	0,355	-0,390
Teljes átlag	0,014	0,017	0,581	5,475	0,105	14,702	-0,268	0,089

Az arisztokrácia után megvizsgáltuk a kisbirtokosok jobbágyainak-zselléreinek helyzetét, szándékosan olyan családokat választva, melyek a reformkor és a dualizmus korában vezető szerepet kapnak majd (3. táblázat). Az elemzettek zömmel 3-6 településen birtokoltak földet (kivéve a Kállayak a maguk 13 településével). A földminőség igen változatos volt, ugyanez érvényes a papok és iskolamesterek gyakoriságára. A telkes jobbágyok aránya is nagyon szórt, miként a zselléreké is, a szőlőterületé és a jobbágyi földeké szintűgy. A robot viszont egységesen nem érte el az országos átlagot, ami relatív földszűkére utal e családok birtokai. A zselléresedés folyamata teljesen eltérő volt, miként a fejlettségi szint is, igaz, átlag alatti érték csak a Pulszkyakra volt jellemző. Mindez a 18. század végén teljesen eltérő gazdasági, kulturális és demográfiai közeget feltételez – a reformkori politikai elit családjainak földjein 1780 körül diverz életkörülmények uralkodtak.

Ezek után, némileg más szempontrendszerrel választva nézzük meg, hogy a szelektált (140 birtokosra csökkentett) listában kik állnak az egyes indikátorokat tekintve a lista élén és végén.

Az általunk leválogatott 140 családból igazán nagy birtokkal rendelkező arisztokrata nem szerepel a földminőség²⁸ szerinti első 20 helyen, egyházi birtok is csak egy (4. táblázat). Az első 40-be a Harruckernek, Csákyak, Barkóczyak, Illésházyak és Szapáryak kerültek be, Krisztina főhercegnő, a Hunyadiak és Széchenyiek, Festeticsek, Batthyányak követik őket az első hatvanban. Innentől a földek átlagos minősége már 1,8, ami alig jobb az országos átlagétól (2). A legjobb minőségű földek – talán statisztikai szempontból nem meglepő módon – a kisbirtokosokhoz kapcsolódnak (helyesebben a kevés falut birtokló nemességhez: idetartoznak így olyanok is, mint az osztrák területen nagybirtokosnak számító Dietrichstein család, de így kerül a halmazba az arisztokrata Hadik család is, melynek birtokainak zöme a Délvidéken feküdt, s melyről kevés adat állt rendelkezésre, vagy a Wesselényi család, melynek erdélyi birtokai nem kerültek beszámításra.)

A földminőség szerinti legrosszabb 20 birtokos között találjuk viszont a nagybirtokos Koháryakat, Keglevicheket és Schönbornokat – a nagybirtok egyéb fejlesztési-kitörési lehetőségeire jellemző módon viszont mégsem ezeken a legrosszabbak az életkörülmények, hanem egy magas fejlettségű és két kissé átlag alatti birtok található közöttük. A földminőség tehát nagybirtok esetében bizonyosan nem determinálja a fejlettséget. A 20 legrosszabb talajjal rendelkező telki állomány esetében a középbirtokos Ilosvayak, Podmaniczkyak és a Palocsayak és Bornemisszák birtokai is átlag feletti életminőséget mutattak. E sorrend más ismérvek alapján (adó, robot, természetbeni szolgáltatások stb.) is újrakonstruálható.

A Hadikok, Grassalkovichok, Harruckernek és további hat egyházi birtokos élen jártak az iskolamesterek alkalmazásában, de több olyan birtokos is van közöttük, akiknek egyébként alacsony fejlettségű birtokaik voltak (Apponyi) vagy a parasztság lelki gondozásában nem jártak elől (Perczel). A Görgey, Eötvös, Kállay és Szlávy családok feltűnése a lista elején – későbbi politikai szerepüket tekintve – tulajdonképpen nem is meglepő, az már inkább, hogy sem a kamara, sem a Széchenyiek, Festeticsek nem jeleskedtek

28 Helyesen földosztály, gabonatermesztési szempontok szerint kalibrálva.

4. táblázat. Földbirtokosok sorrendje (telki állományba sorolt) földjeik minősége szerint a 18. század végén a 140 válogatott birtokosra szűrt lista alapján

Első 20	Földminőség	Utolsó 20	Földminőség
Dietrichstein	1	Koháry	2,48
Hadik	1	Bártfa város	2,5
Irinyi	1	Deák	2,5
Jékelfalussy	1	Ilosvay	2,5
Rhédey	1,222	Podmaniczky	2,5
Czindéry	1,25	Perényi	2,556
Wesselényi	1,25	Keglevich	2,583
Sztáray	1,25	Bornemissza	2,667
Semsey	1,3	Draskóczy	2,667
Kállay	1,308	Bezerédy	2,75
Cziráky	1,333	Meskó	2,8
Eötvös	1,333	Palocsay	2,947
Justh	1,333	Fövenyessy	3
Kvassay	1,333	Jeszenszky	3
Veszprémi püspök	1,39	Dőry	3
Königsegg	1,4	Sturmann	3,4
Melczer	1,429	Kalocsa érsek	3,462
Sopron város	1,429	Perczel	3,667
Klobusiczky	1,467	Apponyi	3,789
Czóbel	1,5	Bibó-Naszvady	4
Lónyay	1,5	Bolyky	4
Péchy	1,5	Schönborn	4,054

az oktatásszervezésben birtokaikon 1800 előtt. Az utolsó harmincban elsősorban 1-2 falvas törpebirtokosok vannak, de a Splényiek, Althannok, Nádasdyak, Szapáryak itteni jelenléte is jelzésértékű. Olyan birtokos is van közöttük, akinek a földjén az egyházi jelenlét jóval erősebb (Beöthy, Perényi, váradi görögkatolikus püspökség).

Az viszont egyértelmű, hogy az egy úrbéresre jutó méretet tekintve legnagyobb, telki állományú szőlőbirtokok a nagybirtokos arisztokraták földjeihez vagy egyházi birtokokhoz kötődnek. Kivételek az Inkey-, Deák- és Wesselényi-, valamint Platthy-birtokok. Mintegy 50 esetben a 140-ból viszont egyáltalán nem volt szőlő a jobbágynak kezén.

A telkes jobbágyokra jutó szántóterület kiemelkedő volt a Grassalkovichok, Krisztina főhercegnő, valamint a Széchényiek esetében, de a többi nagybirtokos esetében nem volt jellemző az átlag feletti birtoknagyság. Az első 30-ba 4 egyházi birtokos is bekerült, de a zömöt a középbirtokosok adták. A sor végén az Althannok és Schönbornok állnak a nagy-

birtokosok közül, emellett a Vécsey- és Sennyey-birtokokon is 10 hold alatti volt a telkes jobbágypokra jutó szántóterület már 1785-ben, de az egyház itt is megjelenik 5 birtokossal. A közép- és kisbirtokosok közül a Dőry, Vay, Lamberg, Jeszenszky, Bossányi, Kölcsey, Rédey és Ilosvay családok esetében is igen kicsi átlagos jobbágyi gazdaságmérettel kell számolni.

A magas robot sem feltétlenül a nagybirtok sajátossága, ami nem is meglepő, hiszen az 1786-os összesítésben megadott értékek a jobbágyi teleknagysághoz (és a zselléarányhoz) vannak rögzítve, tehát a helyi társadalom belső differenciáltságára utalnak, nem pedig az allódiium nagyságára vagy az ott végzett munka mennyiségére. A Széchényi-, Grassalkovich-birtokokra, a Festetics-, Forgách-, Illésházy-uradalmakra a magas robot volt jellemző a legnagyobb birtokosok közül (a Széchényieknél magas volt a telkesgazdára jutó telki szántóméret), de ugyanígy igaz ez a Niczky, Zay, Kollonich, Amadé, Szinyei, Prónay családokra is a középbirtokosok közül. A pécsi, esztergomi és az egri káptalan falvaiban szintén magas volt a robotkötelezettség. A legkevesebbet robotoltatók között is voltak egyháziak: az esztergomi érsek, a szentgotthárdi apát, a nagyváradai káptalan és a váradi görögkatolikus püspökség – az utóbbi esetben egyértelműen a sok zsellér és a kis telekméret utal a helyi földművelés kedvezőtlenebb adottságaira. A nagyurak közül a Balassazichy vegyes birtoklású falvakban nem volt jellemző a robot, értelemszerűen a Schönbornok birtokaira jellemző kis és rossz földeken sem ez volt hangsúlyos. A Harruckernek szereplése az átlag alatt robotoltató nagybirtokosok között csak látszólag meglepő (a nagy és jó minőségű földön fekvő telkek alapján nem ezt várnánk). A legjobb földek ekkor legelők voltak, rengeteget pedig árendába adtak ki, így szerevezve jövedelmet onnan. Az Erdődy család birtokain ugyancsak nem volt kiemelkedő a robotszolgáltatás.

Ha az adó nagyságát egy úrbéresre (beleértve a házatlan zselléreket is) vetítjük, akkor előretör a Windischgrätz, Sigray, Szinyei, Madách, Draskóczy és Andrássy család. A Csákyak, Aspremontok, Schönbornok és Harruckernek ekkor hátrébb kerülnek, az Illésházyak előrébb. A legkevesebb adót a nagybirtokos arisztokraták jobbágypokai közül az Esterházyak, Keglevichék, Harruckernek, Grassalkovichok, Zichyek úrbéresei fizették.

A telkes jobbágypokok arányának 1720–1785 közötti csökkenését tekintve igazi nagybirtokost (a Grassalkovichokat) alig találunk az első 30-ban. Az arisztokraták között a Barkóczyak, a Sennyey és Migazzi család, a La Motte-, Brudern-birtokokon is előrehaladt a zselléresedés, bár ez utóbbi néhány család a rangja ellenére nem sok településen volt birtokos. Egyházi birtokos nem volt sok közöttük. A zselléresedés legkevésbé a Festetics, Hunyady grófok birtokain, az Althann-, Forgách-, Széchényi-, Szirmay- és Aspremont-birtokokon volt jellemző (de ez nem minősíti őket, hiszen a folyamat később is felgyorsulhatott). A Niczky-, Semsey-, Zay-, Jekelfalussy-, Jeszenszky-birtokokon sem volt ez magas érték, egyházi birtok azonban csak egy szerepelt a listán az utolsó 30 helyen (a pécsi káptalan).

A nagybirtokosok közül legkevésbé a Harruckernek és Schönborn (két eltérő adottságú helyen birtokló arisztokrata) család számított a természetbeni ajándékokra,²⁹ ide kerültek még az Aspremontok, s az Erdődyek és a Hadik család. Az egyházi birtokosok közül a két bihari (váradi káptalan és a görögkatolikus püspökség), a szentgotthárdi apátság és az

29 A hadiszállításból vagy hivatalból meggazdagodott új hungarusok inkább a „modernebb” robotoltató-pénzbeszedő módszert választották a gyakran új népességgel feldúsított birtokaikon.

5. táblázat. A földbirtokok úrbéreseinek életminősége (komplex agrárfejlettség), valamint egyházi és világi oktatási intézményekkel való ellátottságának differenciái a 18. század végén a 140 főt tartalmazó válogatott lista alapján

Első 30	Komplex fejlettségi érték	Utolsó 30	Komplex fejlettségi érték	Első 30	Parókiák aránya (1=100%)	Iskola-mester (1=100%)	Utolsó 30	Parókiák aránya (1=100%)	Iskola-mester (1=100%)
Dietrichstein	1,295	Jászói prépost	-0,179	Dietrichstein	1	1	Splényi	0,25	0,25
Hadik	1,137	Nyitrai káptalan	-0,19	Hadik	1	1	Pecsi káptalan	0,225	0,239
Harruckern	0,964	Besztercebányai püspök	-0,217	Harruckern	1	1	Nagyvárad káptalan	0,914	0,227
Görgey	0,817	Péchy	-0,223	Podmaniczky	0,75	1	Perényi	0,889	0,222
Windischgrätz	0,803	Perényi	-0,223	La Motte	0,5	1	Kubinyi	0,316	0,211
Rhédey	0,751	Kvassay	-0,235	Lamberg	0,8	1	Nádasdy	0,121	0,207
Wesselényi	0,687	Boronkay	-0,256	Madách	1	1	Sigray	0,2	0,2
Mariássy	0,667	Perczel	-0,264	Brudern	0,7	1	Kőnigsegg	0,2	0,2
Podmaniczky	0,621	Kosztolányi	-0,279	Váci káptalan	0,6	1	Sturmann	0,2	0,2
La Motte	0,608	Pécsi káptalan	-0,292	Perczel	0,333	1	Szapáry	0,2	0,2
Lamberg	0,57	Keczer	-0,297	Grassalkovich	0,718	0,949	Bártfa város	0,2	0,2
Madách	0,57	Esztergomi káptalan	-0,3	Máriássy	0,933	0,933	Péchy	0,227	0,182
Irinyi	0,557	Berényi	-0,317	Kalocsai érsek	0,692	0,923	Somssich	0,167	0,167
Brudern	0,517	Draskóczy	-0,327	Apponyi	0,526	0,895	Selmeci bányakamara	0,16	0,16
Palocsay	0,506	Apponyi	-0,328	Veszprémi püspök	0,488	0,878	Beöthy	0,857	0,143
Eötvös	0,486	Somssich	-0,332	Balassa-Zichy	0,375	0,875	Melczér	0,286	0,143

Első 30	Komplex fejlettségi érték	Utolsó 30	Komplex fejlettségi érték	Első 30	Parókiák aránya (1=100%)	Iskola-mester (1=100%)	Utolsó 30	Parókiák aránya (1=100%)	Iskola-mester (1=100%)
Kölcssey	0,479	Jeszenszky	-0,354	Orczy	0,563	0,875	Szentgotthárdi apát	0,136	0,136
Esztergomi érsek	0,475	Majthényi	-0,361	Sopron város	0,714	0,857	Rakovszky	0,222	0,111
Egri káptalan	0,47	Balassa-Szapáry	-0,372	Győri püspökség	0,667	0,857	Motesiczky	0,111	0,111
Ilosvay	0,457	Pulszky	-0,39	Esztergomi érsek	0,667	0,848	Nagyváradai görögkat. püspök	0,906	0,109
Szlávy	0,413	Bibó-Naszvady	-0,421	Dóry	0,769	0,846	Zay-Kollonich	0,071	0,071
Balassa-Zichy	0,401	Bossányi	-0,451	Zichy	0,659	0,841	Balassa-Szapáry	0,059	0,059
Aspremont	0,394	Fövenyessy	-0,474	Görgey	0,833	0,833	Althann	0,043	0,043
Fáy	0,348	Zay-Kollonich	-0,482	Eötvös	0,833	0,833	Czóbel	1	0
Almássy	0,336	Splényi	-0,492	Ilosvay	1	0,833	Kazinczy	0	0
Barkóczy	0,329	Bolyky	-0,51	Egri káptalan	0,618	0,8	Kvassay	0	0
Vécsey	0,318	Migazzi	-0,56	Krisztina főhercegnő	0,709	0,782	Boronkay	0,2	0
Grassalkovich	0,317	Kürthy	-0,61	Rhédey	1	0,778	Pulszky	0	0
Kamara	0,312	Althann	-0,714	Schmidegg	0,667	0,778	Bibó-Naszvady	0	0
Andrássy	0,308	Motesiczky	-0,719	Kállay	1	0,769	Fövenyessy	0	0
Kállay	0,295	Selmeci bányakamara	-0,877	Szlávy	1	0,75	Bolyky	0	0

6. táblázat. Birtokok sorrendje az egy jobbágyra jutó szőlőterület és az egy telkes jobbágyra jutó szántóföld alapján a 140 birtokost tartalmazó válogatott lista alapján

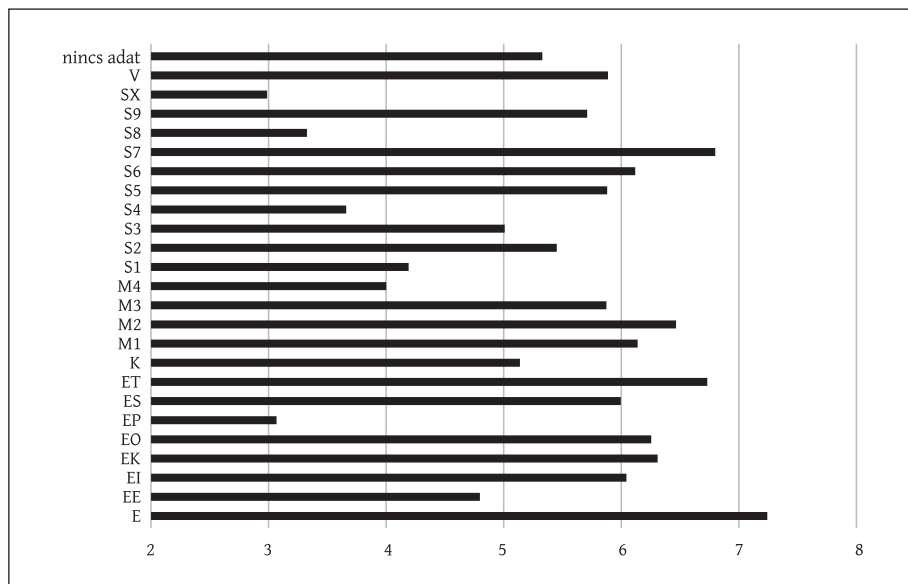
Első 30	Szőlő (kapás) egy parasztra jutó értéke	Első 30	Földméret egy telkes jobbágyra (hold)	Utolsó 30	Földméret egy telkes jobbágyra (hold)
Brudern	3,1	Bártfa város	37,895	Lamberg	10,549
Jankovich	2,815	Krisztina főhercegnő	30,851	Sennyey	10,41
Podmaniczky	2,782	Grassalkovich	29,836	Jeszenszky	10,359
Deák	2,716	Rholly	28,195	Althann	10,34
Inkey	2,495	Kürthy	26,955	Vécsey	10,339
Esztergomi érsek	2,267	Bibó-Naszvady	26,375	Vay	10,321
Széchenyi	2,264	Ráday	26,07	Kőnigsegg	10,098
Egri káptalan	2,229	Madách	24,38	Nagyváradai görögkat. püspök	9,937
Platthy	2,151	Brudern	23,075	Dóry	9,646
Wesselényi	2,03	Podmaniczky	22,781	Révay	9,644
Esztergomi káptalan	1,989	Draskóczy	22,654	Fővenyessy	9,479
Festetics	1,909	Szinyei	21,455	Czindéry	9,417
Jászói prépost	1,76	Bornemissza	21,429	Szentgotthárdi apát	9,238
Balassa-Zichy	1,682	La Motte	21,189	Besztercebányai püspök	9,136
Hunyady	1,466	Forgách	20,539	Balassa-Szapáry	9,011
Erdődy	1,446	Hadik	20,484	Nagyváradai káptalan	8,941
Majthényi	1,25	Orczy	20,065	Kvassay	8,872

Első 30	Szőlő (kapás) egy parasztra jutó értéke	Első 30	Földméret egy telkes jobbágyra (hold)	Utolsó 30	Földméret egy telkes jobbágyra (hold)
Harruckern	1,237	Váci káptalan	19,981	Bossányi	8,709
Nyitrai káptalan	1,212	Balassa-Zichy	19,488	Jászói prépost	8,704
Nádasdy	1,196	Egri káptalan	19,101	Kölcsey	8,334
Perényi	1,111	Zay-Kollonich	18,773	Szlávy	8,127
Almássy	1,102	Győri püspökség	18,735	Bezerédy	7,99
Serényi	1,023	Lónyay	18,713	Perényi	7,911
Niczky	1,011	Széchényi	18,451	Selmeci bányakamara	7,9
Batthyány	0,932	Semsey	18,441	Wesselényi	7,613
Forgách	0,9	Inkey	18,077	Schönborn	7,39
Grassalkovich	0,891	Pulszky	17,971	Rhédey	7,379
Jeszenszky	0,883	Pécsi káptalan	17,79	Ilosvay	6,099
Dietrichstein	0,752	Berzeviczy	17,717	Kosztolányi	6,077
		Kamara	16,7	Sopron város	5,644

7. táblázat. A zselléresedés és a természetbeni szolgáltatások nagyságának sorrendje birtokosonként a 140 fős válogatott minta alapján a 18. század végén (első 30 és utolsó 30 birtokos)

30 legmagasabb	Telkes jobbágyok arányának változása (relatív érték)	30 legalacsonyabb	Telkes jobbágyok arányának változása (relatív érték)	30 legalacsonyabb	30 legmagasabb	Természetbeni ajándékok komplex értéke egy öszeírtra	Természetbeni ajándékok komplex értéke egy öszeírtra
Bolyky	-0,684	Perczel	-0,1	Nagyvárad görögkat. püspök	Berényi	1,364	20,096
Ilosvay	-0,638	Kubinyi	-0,098	Harruckern	Pálffy	2,604	20,657
Szlávy	-0,631	Zay-Kollonich	-0,085	Nagyvárad káptalan	Apponyi	3,728	20,677
Eötvös	-0,628	Pécsi káptalan	-0,08	Balassa-Szapáry	Grassalkovich	4,23	20,903
Jászói prépost	-0,625	Festetics	-0,068	Jekelfalussy	Luzsénszky	4,822	20,914
Orczy	-0,621	Niczky	-0,055	Kvassay	Perczel	4,907	21,175
La Motte	-0,617	Hunyady	-0,053	Szlávy	Sennyey	5,401	21,224
Selmeci bányakamara	-0,615	Kvassay	-0,044	Schönborn	Splényi	5,749	21,476
Kosztolányi	-0,61	Jekelfalussy	-0,016	Deák	Jankovich	6,317	21,729
Irinyi	-0,604	Semsey	-0,01	Szentgotthárdi apát	Festetics	6,452	21,737
Brudern	-0,59	Rholly	0,008	Königsegg	Melczer	6,893	21,95
Windischgrätz	-0,574	Althann	0,031	Esztergomi érsek	Ragályi	6,912	22,098
Czóbel	-0,571	Jeszenszky	0,044	Ilosvay	Niczky	6,918	22,346
Perényi	-0,564	Kassa város	0,062	Kölcsey	Ráday	7,224	22,495
Vay	-0,546	Forgách	0,063	Görgey	Esztergomi káptalan	7,286	23,324

30 legmagasabb	Telkes jobbágyok arányának változása (relatív érték)	30 legacsonyabb	Telkes jobbágyok arányának változása (relatív érték)	30 legalacsonyabb	Természetbeni ajándékok komplex értéke egy összeírtra	30 legmagasabb	Természetbeni ajándékok komplex értéke egy összeírtra
Viczay	-0,54	Inkey	0,064	La Motte	7,493	Forgách	23,501
Bossányi	-0,521	Szírmay	0,09	Bezerédy	7,546	Cziráky	23,535
Nagyvárad káptalan	-0,515	Dessewffy	0,103	Fővenyessy	7,985	Szinyei	24,237
Barkóczy	-0,514	Keczer	0,139	Justh	8,078	Bártfa város	24,637
Andrássy	-0,51	Lamberg	0,143	Dietrichstein	8,441	Schmidegg	24,837
Motesiczky	-0,508	Jankovich	0,151	Serényi	8,491	Bibó-Naszvady	25,438
Migazzi	-0,499	Berzeviczy	0,155	Révay	8,668	Semsey	25,506
Sigray	-0,496	Széchényi	0,175	Sopron város	8,943	Sztáray	26,312
Amadé	-0,493	Ráday	0,185	Vay	9,036	Boronkay	26,586
Beöthy	-0,491	Madách	0,269	Máriássy	9,038	Podmaniczky	26,615
Schmidegg	-0,486	Péchy	0,277	Czóbel	9,087	Somssich	27,445
Fővenyessy	-0,478	Palocsay	0,282	Palocsay	9,108	Kürthy	27,473
Majthényi	-0,472	Pulszky	0,355	Platthy	9,215	Széchényi	28,006
Sennyey	-0,471	Balassa-Zichy	0,372	Aspremont	9,521	Rholly	28,021
Kállay	-0,469	Aspremont	0,393	Erdődy	9,536	Amadé	29,101
Lónyay	-0,466	Szinyei	0,437	Bornemissza	9,618	Pécsi káptalan	29,258
Dietrichstein	-0,458	Bornemissza	0,539	Hadik	10,329	Kazinczy	29,591
Grassalkovich	-0,457	Somssich	0,647			Draskóczy	34,244

7. ábra. A birtoktípusok átlagos fejlettsége az úrbéres lakosság életkörülményei alapján, 1786
(a kódok feloldásához lásd az 1. táblázatot)

esztergomi érsek fért be. Egyébként a Szlávny-, Deák-, Balassa-, Szapáry-, Königsegg-, Bezzeredy-, La Motte-, Kölcsey-, Görgy-, tehát mindenféle eredetű, státuszú és földrajzi elhelyezkedésű birtoktest került még ide (5–7. táblázat).

Nagy volt viszont a természetbeni ajándékok értéke a Luzsénszky, Széchenyi, Pálffy, Grassalkovich, Festetics-, Niczky-, Sennyey-, Splényi-, Jankovich-, Perczel-, Ráday-, Forgách-birtokokon, az esztergomi és a pécsi káptalan földjein.

Ha az összesített rurális életminőséget nézzük, akkor az első harminc eset közel harmadát adják az arisztokrata nagybirtokosok, köztük igen kiterjedt birtokkal rendelkezők is, mint a Grassalkovich család, Szirmay, Aspremont és Harruckern családok is. A lista elején vannak a kamarai birtokok is (átlagos talajuk ellenére), de az 1840-es reformellenzék számos nemesi családja is (Kölcsey, Eötvös, Irinyi, Wesselényi), valamint néhány bene possessionatus. A Nádasdyak, Szapáryak, Niczkyk, Batthyányak, Csákyk, Berzeviczyek, Beöthyek találhatóak közvetlenül mögöttük. Az utolsó harmincban viszont a szép számban szereplő egyházi birtokok mellett néhány nagybirtokos (Althann, Balassi, Apponyi) mellett ugyancsak találkozunk a majdani reformnemesség képviselőivel (Pulszky, Perczel) is. Tehát egyedileg nem állítható, hogy a birtoknagyság vagy cím predesztinálja az úrbéres lakosság életminőségét, statisztikailag azonban kimutatható (7. ábra), hogy az egyházi (káptalani) birtokokon (de nem a püspöki nagybirtokokon és nem a plébániák birtokain), valamint az 1000–5000 hold közti uradalmak telki állományán élő úrbéresek helyzete kedvezőbb, míg a közbirtokokon és az 1000 hold alatti nagybirtokokon alacsonyabb nívóval találkozunk általánosságban.

CONTENTS

STUDIES

- Balázs Kertész** Royal Stay, Fair and City Charters Three Additions to the Medieval History of Székesfehérvár 5
- Éva B. Halász** Family Relations and Family Networks of Slavonic Nobles in the Late 15th and Early 16th Centuries 23
- Gábor Mikó** The Letter Book of King Matthias I. in the Collection of Johann Georg Scwandtner 35
- Júlia Papp** Representation of the Habsburg–Jagello Double Engagement in Vienna in 1515 in 16th–19th Century Art 45
- Gábor Demeter – László Tompa** Differences in the Living Conditions of the Serf Population on 18th Century Estates 85
- László Göncz** The Issue of the Muravian Region at the 1919 Peace Conference 121
- Kornél Farkas – Kriszta Rosu** The Recovery of Hungarian Art Objects Displaced during WORLD WAR II, in the Period between 1946 and 1949 155

IN MEMORIAM

- Miklós Konrád** György Haraszti (1947–2023) 185
-

E számunk szerzői

Demeter Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Délkelet-Európa története osztály ● Farkas Kornél, történész–főmuzeológus, Szépművészeti Múzeum ● Göncz László, történész, nyugalmazott tudományos munkatárs, Nemzetiségi Kutatóintézet Lendvai Kutatócsoport [Ljubljana] ● B. Halász Éva, tudományos főmunkatárs, HUN–REN – Magyar Nemzeti Levéltár – Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoport ● Kertész Balázs, tudományos főmunkatárs, Városi Levéltár és Kutatóintézet [Székesfehérvár] ● Konrád Miklós, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Újkori osztály ● Mikó Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport; egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Papp Júlia, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK Művészettörténeti Intézet, 19. századi építészeti és képzőművészeti osztály ● Rosu Kriszta, művészettörténész ● Tompa László, segédlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

(HUN–REN BTK TTI = HUN–REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN–REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 4 0 0 1